

ლერი თავაძე

ასისტენტ პროფესორი, თსუ

მიჰრანიანთა დინასტიის განშტოება – ვარაზმანიანთა სახლი და საქართველო

აღნიშნული სტატია არის მხოლოდ მცირე ნაწილი იმ დიდი სამუშაოსი, რაც VIII საუკუნის საქართველოს ისტორიის კომპლექსურ დამუშავებას გულისხმობს. მერვე ასწლეულის საქართველოს ისტორია არაერთ საინტერესო დეტალს მოიცავს. მათი დაწვრილებითი ანალიზი ეროვნული ისტორიის მრავალი ფაქტის ახლებური გააზრების და უცნობი ისტორიული მოვლენების მთელი ჯაჭვის გამოვლენის საშუალებას იძლევა. ვარაზმანიანთა სახლის ისტორია ამ პროცესის მხოლოდ ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია.

ვარაზმანიანთა სახლის ისტორიის კვლევა, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, არათუ საქართველოს წარსულთან მიმართებაში, არამედ, ზოგადად, ამ დინასტიის შესწავლა, თითქმის, არ მომხდარა.¹ აღნიშნული, ბუნებრივია, ბევრ ცარიელ ფურცელს ტოვებს საქართველოს, ალვანეთის, სომხეთის და, საერთოდ, კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიაში. ჩვენთვის, ამ ეტაპზე, უფრო საინტერესოა ვარაზმანიანთა სახლი და საქართველო, მათი კავშირი და ურთიერთმიმართება, რასაც, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორია აქვს.

ძველ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ვარაზმანიანთა გაჩენა ჯუანშერ ჯუაშერიანის ცნობილ პასაჟს უკავშირდება, რომლის მიხედვით ვარაზმანი გახ-

¹ თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში, როგორც წესი, ფიქსირდება მხოლოდ ზოგადი მოხსენიება ისტორიული წყაროებით ცნობილი ვარაზმანიანთა სახლის ცალკეული წევრების. სხვასთან შედარებით უფრო კომპლექსური მიდგომა გამოავლინა კირილ თუმანოვმა ქრისტიანული კავკასიის შესახებ შექმნილ თავის ცნობილ ნაშრომში, რომელშიც კავკასიაში დამკვიდრებული მიჰრანიანთა დინასტიის ისტორიის მრავალი მნიშვნელოვანი დეტალია განხილული, იხ.: C. Toumanoff. *Studies in Christian Caucasian History*. Georgetown University Press. 1963, pp. 401-408, 478-485.

და არჩილ მეფის ერთ-ერთი მძიმეილის მეუღლე.² თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჯუანშერის ცნობები ან უარყოფილია,³ ანდა მართებულად არაა განმარტებული თუ ვინ იყო ზემოხსენებული ვარაზმანი.⁴ ჩვენი მიზანია ვარაზმანიანთა სახლის ჩამოყალიბების, გაძლიერების, ისტორიულ-გეოგრაფიული დეტალებისა და საქართველოს მმართველ ელიტასთან მათი ურთიერთობის საკითხების შესწავლა.

გენეზისი

ვარაზმანიანთა სახლი ირანული წარმოშობის მიჰრანიანთა დინასტიის განშტოებაა, ხოლო მიჰრანიანები კავკასიაში უკვე V საუკუნეში ჩანან.⁵ მიჰრანიანთა დინასტიამ ალვანეთის მმართველობა უკვე VII საუკუნის პირველ

² Juanšeri. K'art'lis c'xovreba. I. gamomc'. S. Qauxč'išvili. T'bilisi. 1955, p. 241 (ჯუანშერი. ქართლის ცხოვრება. I. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი. თბ. 1955, გვ. 241-242); Juanšeri. Gamomc'. Z. Sarjvelaje da S. Sarjvelaje. K'art'lis c'xovreba. T'bilisi. 2008, p. 241 (ჯუანშერი. გამომც. ზ. სარჯველაძე და ს. სარჯველაძე. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 241).

³ S. Janašia. Šromebi. t. II. T'bilisi. 1952, p. 286 (ს. ჯანაშია. შრომები. ტ. II. თბ. 1952, გვ. 286); N. Berjenišvili. Sak'art'velos istoriis sakit'xebi. T. VIII. T'bilisi. 1975, p. 253 (ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VIII. თბ. 1975, გვ. 253); D. Musxelišvili. C'ixe-k'a-lak'i ujarma. T'bilisi. 1966, pp. 90-99 (დ. მუსხელიშვილი. ციხე-ქალაქი უჯარმა. თბ. 1966, გვ. 90-99); D. Musxelišvili. sak'art'velo IV-VIII saukuneebši. T'bilisi. 2003, p. 386 (დ. მუსხელიშვილი. საქართველო IV-VIII საუკუნეებში. თბ. 2003, გვ. 386); A. Bogveraje. Adrep'eodaluri k'art'uli saxelmcip'oebi VI-VIII saukuneebši. Sak'art'velos istoriis narkvebebi. T. II. T'bilisi. 1973, pp. 295-296 (ა. ბოგვერაძე. ადრევეოდალური ქართული სახელმწიფოები VI-VIII საუკუნეებში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973, გვ. 295-296); G. Mamulia. Patronqmob-a. T'bilisi. 1987, pp. 111-141 (გ. მამულია. პატრონყმობა. თბ. 1987, გვ. 111-141); V. Goilaje. vaxtang gorgasali da misi istorikosi. t'bilisi. 1991, p. 52 (ვ. გოილაძე. ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი. თბ. 1991, გვ. 52); M. Sanaje. K'art'lis samep'o VII-VIII saukuneebis mijnaze. Mesxet'i: istoria da t'anamedroveoba. Axalc'ixe. 2000, p. 22) (მ. სანაძე. ქართლის სამეფო VII-VIII საუკუნეების მიჯნაზე. მესხეთი: ისტორია და თანამედროვეობა. ახალციხე. 2000, გვ. 22); M. Sanaje. K'art'lis c'xovreba da sak'art'velos istoriis ujvelesi periodi. T'bilisi. 2001, pp. 159-165 (მ. სანაძე. ქართლის ცხოვრება და საქართველოს ისტორიის უძველესი პერიოდი. თბ. 2001, გვ. 159-165); M. Baxtaje. Erist'avobis instituti sak'art'veloši. t'bilisi. 2003, pp. 103-125 (მ. ბახტაძე. ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში. თბ. 2003, გვ. 103-125).

⁴ მ. სანაძის დაკვირვებით, ჯუანშერის ცნობაში მოხსენიებული ვარაზმანი არის VII საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწე. (M. Sanaje. K'art'lis samep'o VII-VIII saukuneebis mijnaze, p. 22 (მ. სანაძე. ქართლის სამეფო VII-VIII საუკუნეების მიჯნაზე, გვ. 22), რაც, როგორც ქვემოთ ვიხილავთ, არასწორია.

⁵ აღნიშნული დასტურდება ჯუანშერ ჯუანშერიანისა და მოვსეს კალანკატუაძის ცნობებით, რომელიც სათანადოდ აქვს განხილული კირილ თუმანოვს, იხ.: C. Toumanoff. Studies in Christian Caucasian History, pp. 478-480. თუმანოვის აზრით, მიჰრანიანთა დინასტია კიდევ უფრო ადრე მკვიდრდება კავკასიაში. როგორც არ უნდა იყოს, მეზუთე საუკუნეში ჩვენთვის საინტერესო მიჰრანიანები უკვე კავკასიაში არიან, ხოლო შედარებით ძველი ამბები სადისკუსიოა.

მესამედში მოიპოვა, ხოლო პირველი მთავარი ვარაზ-გრიგოლი გახდა.⁶ მოვსეს კალანკატუაცი ცნობით, რომელიც ჩვენი მთავარი ისტორიული წყაროა, ვარაზ-გრიგოლს ჰყავდა ოთხი ვაჟიშვილი: ვარაზ-ფეროჟი, ჯუანშერი, იეზუტ-ხოსროვი და ვარაზმანი. ვარაზ-გრიგოლის ძმას, ასევე, ვარაზმანი ერქვა, ხოლო დას – შუშანი (Mov. Kal. II, 17).⁷ ამათგან ვარაზმანიანთა სახლის ფუძემდებელი, ჩვენი აზრით, გახდა ვარაზ-გრიგოლის უმცროსი ვაჟი, ვარაზმანი, რომელიც იყო საგვარეულო მამულის ერთ-ერთი მემკვიდრე და მფლობელი.

მიჰრანიანთა სახლი მემკვიდრეობით მფლობელობაში გარდმანის ტერიტორიას აკონტროლებდა, ხოლო პირველი მიჰრანიანი, რომელიც ალვანეთის მთავრის ტიტულს დაეუფლა ვარაზ-გრიგოლი (628-637) გახლდათ. მოვსეს კალანკატუაცი მას ალვანეთის პირველ იშხანს უწოდებს (Mov. Kal. III, 23), რითიც ხაზი აქვს გასშული ვარაზ-გრიგოლის პოლიტიკურ სტატუსს – ის ქვეყნის უზენაესი მმართველი და მიჰრანიანთა დინასტიის პირველი წარმომადგენელი იყო, რომელიც ალვანეთს მართავდა.

ვარაზ-გრიგოლი მოხსენიებულია სუმბატ დავითის ძის „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთაში“. სუმბატის მიხედვით, იმპერატორი ჰერაკლე გარდაბნის მხარეში ჩავიდა, ადგილობრივი მოსახლეობა დაიმორჩილა, ხოლო ვარაზ-გრიგოლი და მისი ხალხი სარწმუნოებაზე მოაქცია და ხუზაშენის ეკლესიას ჩაუყარა საფუძველი.⁸ აღნიშნული ამბების მხოლოდ დასაწყისი არის

⁶ თარიღი მოცემულია თუმანოვის შრომაში, იხ.: C. Toumanoff. Studies in Christian Caucasian History, pp. 478-479.

⁷ ვიყენებთ მოვსეს კალანკატუაციის სომხური ტექსტის ჩვენს ხელთ არსებულ ოთხივე თარგმანს, მაგრამ დამოწმებისას ფრჩხილებში კუთითებთ მხოლოდ სახელის ინიციალებს, თავის (ლათინურით) და პარაგრაფის (არაბულით) ნომრებს ბოლო ორი გამოცემის მიხედვით (დავლიანიძე-ტატიშვილი; სმბატიანი), მაგრამ გათვალისწინებული გვაქვს ყველა თარგმანი. კონკრეტულ თარგმანს დავიმოწმებთ მხოლოდ იქ, სადაც გამოცემლის კომენტარი დავგვირდება, ხოლო უშუალოდ წყაროს გამოყენებისას, რახან ის ყველა თარგმანის გათვალისწინებით მოგვაქვს, სრულ გამოცემას დავასახელებთ მხოლოდ დასაწყისში, რათა თავი ავარიდოთ ხშირ გამორეკებს. ეს ოთხი თარგმანი: Istorîâ Aguan" Moiseâ Kagankatvacî pisatelâ X v"ka. Per. K. Patkan'ân. Sankt-Peterburg. 1861 (Исторія Агуанъ Моисея Каганкатвацци писателя X вѣка. пер. К. Патканьян. Санкт-Петербург. 1861); The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Daxuranci. Transl. by C. J. F. Dowsett. Oxford University Press. 1961; Movses Kalankatuaci. Istorîâ strany Aluank. Per. Š.V. Smbatân. Erevan. 1984 (Мовсес Каланкатуаци. История страны Алуанк. Пер. Ш.В. Смбатян. Ереван. 1984); Movses Kalankatuac'i. Alvant'a k'veqnîs istoria. Gamomc'. L. Davlianije-Tatišvili. T'bilisi. 1985 (მოვსეს კალანკატუაცი. ალვანთა ქვეყნის ისტორია. გამოც. ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილი. თბ. 1985).

⁸ Sumbat Davit'is-je. C'xorebay da ucqebay bagratoniant'a. gamomc'. G. Araxamia. T'bilisi. 1990. p. 42 (სუმბატ დავითის-ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამოც. გ. არახამია. თბ. 1990. გვ. 42). სუმბატის თხზულების სხვა აკადემიურ გამოცემებში უპირატესობა მინიჭებული აქვს იმ ხელნაწერებს, რომელშიც დასახებულია ვარაზ-გაგელი, რაც, ბუნებრივია, ვა-

აღწერილი „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკაში.⁹ ყველა შემთხვევაში დასახელებულია გარდაბანი. ფიქსირდება მისი ოდნავ განსხვავებული ფორმა: „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ – გარბანი; სუმბატ დავითის ძის თხზულებაში – გარდაბანი. კიდევ უფრო ძველ წარწერებშიც შესაძლოა გვხვდებოდეს ფორმა – გარბანი.¹⁰

ქართული და სომხური წყაროების შეჯერებით ირკვევა, რომ ვარაზ-გრიგოლი გარდაბნის იგივე გარდმანის მემკვიდრეობითი მმართველი იყო, ხოლო მოგვიანებით უკვე დიდი მთავარი გახდა და მთელ ქვეყანას ჩაუდგა სათავეში. ვარაზ-გრიგოლის აღვანეთის მთავრის პოზიციაზე ბიზანტიელთა დახმარებით დამკვიდრდა. მანამდე ის სასანიანთა გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა და, შესაძლოა, მაზდეანური სარწმუნოების მიმდევარი იყო.¹¹

პოლიტიკური ვითარება კარდინალურად შეიცვალა ჰერაკლე იმპერატორის გამოჩენის შემდეგ. ჰერაკლეს მიზანი მხოლოდ ირანის დამარცხება არ ყოფილა. მას უფრო შორს მიმავალი მიზნებიც ჰქონდა, რომელიც სამხრეთ კავკასიაში მაზდეანობისა და მონოფიზიტობის აღმოფხვრას გულისხმობდა. სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა ვარაზ-გრიგოლის მოქცევა, რომელიც ჰერაკლეს აქტიური ძალისხმევით დიოფიზიტურ მრწამსზე მოექცა მთელი თავისი ოჯახით. აღნიშნული მოვლენა უკვე 627 წელს უნდა მომხდარიყო, როდესაც ჰერაკლე სამხრეთ კავკასიაში, საქართველოს და აღვანეთის ტერიტორიებზე ლაშქრობდა.¹² მოვსეს კალანკატუაცის ცნობით, ვარაზ-გრიგოლის

ვარაზ-გრიგოლის სახელის დამახინჯებული გადმოცემა. ასევე იხ.: D. Musxelišvili. Sak'art'velos istoriuli geograp'ii jirit'adi sakit'xebi. II. T'bilisi. 1980, p. 43 (დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. II. თბ. 1980, გვ. 43).

⁹ Mok'c'evay k'art'lisay. Gamomc'. I. Abulaje. Jveli k'art'uli agiograp'iuli literaturis jeglebi. Red. I. Abulaje. T'bilisi. 1963, p. 96 (მოქცევაჲ ქართლისაჲ. გამომც. ი. აბულაძე. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. რედ. ი. აბულაძე. თბ. 1963, გვ. 96); Mok'c'evay k'art'lisay: axladağmo'č'enili sinuri redak'c'iebi. Gamomc'. Z. Alek'sije. T'bilisi. 2007, p. 20 (მოქცევაჲ ქართლისაჲ: ახლადამოწენილი სინური რედაქციები. გამომც. ზ. ალექსიძე. თბ. 2007, გვ. 20).

¹⁰ K'art'uli carcerebis korpusi, I, lapidaruli carcerebi. Gamomc'. N. Sošiašvili. T'bilisi. 1980, p. 169 (ქართული წარწერების კორპუსი, I, ლაპიდარული წარწერები. გამომც. ნ. შოშიაშვილი. თბ. 1980, გვ. 169).

¹¹ C. Toumanoff. Studies in Christian Caucasian History, p. 476, n. 171. არტამანოვი ფიქრობდა, რომ ის მონოფიზიტი იყო, ხოლო ჰერაკლემ დიოფიზიტობაზე მოაქცია (M. I. Artamonov. Očerki drevnejšej istorii hazar. Leningrad. 1936, pp. 59-60 (M. И. Артамонов. Очерки древнейшей истории хазар. Ленинград. 1936, гл. 59-60)).

¹² ჰერაკლე იმპერატორის ლაშქრობის ქრონოლოგიის შესახებ იხ.: A. Bogveraje. Adrep'eodaluri k'art'uli saxelmcip'oebi VI-VIII saukuneebši. Sak'art'velos istoriis narkvevebi. T. II. T'bilisi. 1973, pp. 379-282 (ა. ბოგვერაძე. ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები VI-VIII საუკუნეებში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973, გვ. 379-282); W.E. Kaegi. Heracles Emperor of Byzantium. Cambridge University Press, 2003, pp. 142-186.

ნათლობა ალვანეთის კათალიკოს ვიროს მონაწილეობით აღსრულდა (Mov. Kal. II, 17), მაგრამ კათალიკოსი ვირო, როგორც ცნობილია, ირანის საპატიმროდან მხოლოდ 628 წელს გაათავისუფლეს,¹³ შესაბამისად, 627 წლის ნათლობაში მისი მონაწილეობა არ არის სავარაუდო.¹⁴ დიდი ალბათობით, 628 წელს ვარაზ-გრიგოლი ალვანეთის მთავარი გახდა, რაშიც თავისი წვლილი უნდა შეეტანა კათალიკოს ვიროს.

ვარაზ-გრიგოლი ალვანეთის სამთავროს ჩაუდგა სათავეში, მაგრამ მისი მმართველობის დასაწყისი, ბიზანტიელთა სამხედრო წარმატების მიუხედავად, არ აღმოჩნდა სახარბიელო. ალვანეთზე პრეტენზიას თურქთა ზაკანი აცხადებდა, რომლის შვილი, ან ძმიშვილი, ალვანთა ქვეყნის მმართველად იყო დადგენილი (Mov. Kal. II, 12-16). თურქთა ბატონობა ალვანეთში, როგორც ჩანს, შეთანხმებული იყო ჰერეკლე იმპერატორთან, რითიც ზაკანი აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში თავის მდგომარეობას განიმტკიცებდა.

თურქთა ბატონობით სასტიკად უკმაყოფილო იყო ალვანეთის მოსახლეობა. მათი მძლავრობა ქვეყნის მოსახლეობას შიშსა და ძრწოლას ჰკვირიდა (Mov. Kal. II, 16). მაგრამ თურქთა ზაკანს მალევე მოუწია პოზიციების დათმობა, რის შემდეგაც ალვანეთი კვლავ სასანური ირანის დაქვემდებარების ქვეშ მოექცა. მოგვიანებით, ქვეყნის სათავეში მოვიდა ირანის ბრძოლებში სახელგანთქმული ჯუანშერი (637-681), რომელიც, ირანელთა თანხმობით, ალვანეთის დიდი მთავარი უკვე მამის სიცოცხლეში გახდა (Mov. Kal. II, 17-19). ირანის შაჰის მიერ დაწინაურებული ჯუანშერი არ აღმოჩნდა ბოლომდე სანდო მოკავშირე. სამშობლოში დაბრუნებული ალვანეთის მთავარი სასანიანთა ინტერესების წინააღმდეგ იწყებს მოქმედებას და ცდილობს მათ მმართველობას თავი დაადლოს. ამ კუთხით ჯუანშერს სამხედრო-პოლიტიკური აღი-

¹³ The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Dasxuranci. Transl. by C. J. F. Dowsett, p. 109, n. 2.

¹⁴ ვირო დიოფიზიტი იყო (The Armenian History Attributed to Sebeos. Transl. by R. W. Thomson, comm. by J. Howard-Johnston. Liverpool University Press. 1999, p. 117), შესაბამისად, მოვსეს კალანკატუაცის ტექსტის ინტერპრეტაცია, თითქოს, საქმე გვქონდეს ვიროს მონოფიზიტობასთან და ჰერაკლეს წინააღმდეგ ქმედებასთან, როგორც ამას არტამანოვი და, მასზე დაყრდნობით, კამილა ტრევერი ფიქრობენ (M. I. Artamonov. Očerki drevnejšej istorii hazar, pp. 59-60 (M. И. Артамонов. Очерки древнейшей истории хазар, гл. 59-60); K.V. Trever. Očerki po istorii i kul'ture Kavkazskoj Albanii IV v. do n. è. - III v. Moskva-Leningrad. 1959, p. 117 (K. В. Тревер. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании IV в. до н. э. – III в. Москва-Ленинград. 1959, гл. 117), მცდარია. ვიროს მონაწილეობით, თუ ოდესმე აღესრულა ვარაზ-გრიგოლის ნათლობა, ეს უნდა მომხდარიყო იქამდე სანამ ის ირანში იქნებოდა გაწვეული და დაპატიმრებული, ან ფორმალურად ჰერაკლე იმპერატორის 627 წლის ლაშქრობის შემდეგ, როდესაც ჰერაკლე მეორედ შემოვიდა ამიერკავკასიაში 628 წელს.

ანსი ჰქონდა ქართლის ერისმთავარ ადარნასე I-თან, რომელიც მას საკმაოდ აქტიურად ეხმარებოდა და სამხედრო ძალებსაც უგზავნიდა (Mov. Kal. II, 19). ქართველთა დახმარებით ჯუანშერმა სპარსელთა წინააღმდეგ რამდენიმე წარმატებასაც მიაღწია.

ჯუანშერის მთავრობის პერიოდში მიჰრანიანთა დინასტიის ალიანსი ქართლის და სომხეთის მმართველ წრეებთან, როგორც ვხედავთ, საკმაოდ აქტიური გახდა. მთელი ეს ალიანსი მიზნად ისახავდა ირანის მმართველობის მოშორებას, რასაც შედეგად რეგიონში ბიზანტიის იმპერიის გაძლიერება უნდა მოჰყოლოდა. ბიზანტიის იმპერიის პოზიციებს კავკასიაში ქრისტიანული მრწამსი აძლიერებდა, ხოლო უფრო მეტად კი მისი დიოფიზიტური მიმდინარეობდა. ქალკედონიტები კი კავკასიის მონოფიზიტების სიმძლავრის მიუხედავად ბევრი იყვნენ. ქართლი ამ დროს დიოფიზიტური იყო.

ალვანეთის მთავარი ჯუანშერი სპარსელთა წინააღმდეგ ბრძოლებში მარტო არ ყოფილა. მას გვერდში ედგნენ თავისი მამა და ძმები. ჯუანშერის მოწყობილი აჯანყება, რომელიც მიზნად ისახავდა არაბთა წინააღმდეგ დამარცხებული სასანური ირანის გავლენის შესუსტებას, გარდამავალი უპირატესობით მიმდინარეობდა. დაპირისპირების ერთ-ერთ ეტაპზე ირანელთა არმიამ პეროზაპატი ანუ ბარდავი დაიკავა, ხოლო ჯუანშერის მამა და ძმები ტყვეებად აიყვანა (Mov. Kal. II, 19).

სპარსეთის წინააღმდეგ გამართულ ომში ჯუანშერმა ჩართო ადარნასე ერისმთავარი და ქართული პოლიტიკური ელიტა. ორივე მხარეს საერთო ინტერესები ამოძრავებდათ, რაც სპარსეთის გავლენის მოსპობას ისახავდა მიზნად. ჯუანშერი და ადარნასე ერთმანეთს მტკიცე პოლიტიკური ალიანსით დაუკავშირდნენ. ალვანეთის მთავარს თანაუგრძნობდა სომხეთის ნახარათა დიდი ნაწილიც. სომეხთა და ქართველთა შორის ბევრი ყოფილა, ვისაც მისი სიძედ ხილვა სურდათ, თუმცა მან ცოლად შეირთო სივნიელი იშხნის ასული არუიჭანთა გვარიდან, რათა ადგილობრივ ელიტას უფრო დაახლოებოდა. ჯუანშერი მამის და ძმების გასათავისუფლებლად იბრძოდა. მოვსეს კალანკატუაცის ცნობით, ჯუანშერმა სპარსეთის ხელისუფალთა გამოგზავნილი ატროპატაკანის ჯარი შაკაშენის მხარეში ორჯერ დაამარცხა (Mov. Kal. II, 19). ამის შემდეგ მან ოჯახის წევრთა გათავისუფლებას მხოლოდ მოლაპარაკებით მიაღწია.

მოვსეს კალანკატუაცის ცნობით, საზავო მოლაპარაკება სპარსელთა ინიციატივით გაიმართა, რომელშიც მედიატორის როლს სივნიეთის დიდი მთავარი ასრულებდა. სასანური ირანი ამ დროს სერიოზულ კრიზისში იმყოფ-

ფეოდა, რის გამოც ირანის მესვეურებმა ალვანეთზე სრული კონტროლის მოპოვება ვერ მოახერხეს. საბოლოოდ ზავი დაიდო, ხოლო კონფლიქტი შეწყდა (Mov. Kal. II, 19). მართალია ზავის დეტალები არ ჩანს, მაგრამ, საფიქრებელია, სპარსელებმა გაათავისუფლეს ჯუანშერის ოჯახის წევრები, ხოლო ალვანეთი კვლავ სასანური ირანის მოხარკე ქვეყანა გახდა. ხალიფატის ექსპანსია სპარსეთში გაძლიერდა, ხოლო სასანური ირანი კიდევ უფრო მეტად დასუსტდა, რამაც ჯუანშერს საშუალება მისცა დამოუკიდებლად ემოქმედება. მან არ იკადრა სპარსეთის მოხელეთა მორჩილება იმ პერიოდში, როდესაც ირანის შაჰი იეზდიგერდ III დევნილობაში იმყოფებოდა.

სპარსეთის ზორავარი, რომელიც მოხსენიებულია „ალვანთა ქვეყნის ისტორიაში“, ¹⁵ სპაპედი ფარუხზად ისპაპუდჰანი (ისპანდიარის/სპანდიატის/სპანდიას სახლი) ნელ-ნელა კარგავს ძალაუფლებას ადარბადაგანში, შესაბამისად, ირანელთა გავლენა ალვანეთზე შესუსტდა. ზავის მიუხედავად ჯუანშერი აღარ ემორჩილებოდა სპარსეთის ხელისუფლებას და იმპერიის ფაქტობრივ მმართველს სპაპედს ფარუჰზადს. აღნიშნულის გამო ალვანეთის და ირანის მესვეურთა ზავი დიდი ხანი არ გაგრძელებულა. ფარუჰზადმა, მოლაპარაკების მიზნით, თავისთან იხმო ვარაზ-გრიგოლი, მაგრამ სამშობლოში აღარ დააბრუნა. ალვანთა აზრით, ის მუხანათურად დააპატიმრეს, რამაც ალვანელებსა და ირანელებს შორის კონფლიქტი განაახლა. მოვსესის ცნობით, ჯუანშერი და თავისი უფროსი ძმა, ვარაზ-ფეროჟი, სპარსელი მოხელეთა წინააღმდეგ შეტევაზე გადავიდნენ, პეროჟკავატი იგივე ბარდავი ალყაში მოაქციეს, ფარუხზადის მომხრეები დახოცეს და ქალაქი შტურმით აიღეს, ხოლო თავიანთი ძამა ტყვეობიდან გაათავისუფლეს (Mov. Kal. II, 19).

ალვანელთა სამხედრო უპირატესობას ძირითადად სასანური ირანის ხალიფატის არმიასთან მარცხი განაპირობებდა. VII საუკუნის 30-40-იან

¹⁵ ალვანეთის მთავარის ჯუანშერის ამბებთან დაკავშირებით მოხსენიებული პირველი ზორავარი იყო როსტომი, იგივე როსტამ ფარუხ-ჰორმიზდის ძე, რომლის სახელსაც უკავშირდება ჯუანშერის დაწინაურება (Mov. Kal. II, 18). როსტომი, როგორც ცნობილია, ალ-კადისიდას ბრძოლაში დაიღუპა 636 წელს, ხოლო ადარბადაგანის და ჩრდილოეთის მხარეთა სპაპედის (ზორავარი) თანამდებობაზე ის თავისმა ძმამ, ფარუხზადმა, შეცვალა. ჯუანშერის სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, მოვსესის ტექსტში მოხსენიებული ზორავარი ანუ სპაპედი, ბუნებრივია, როსტომის ძმა, ფარუხზადი უნდა იყოს, რომელიც ირანის ფაქტობრივი მმართველის პოზიციაზე თავის ძმას შეცვლის. ზოგადად, სასანური ირანის ისტორიის ამ პერიოდის შესახებ იხ.: A. I. Kolesnikov. *Zavoevanie Irana arabami*. Moskva. 1982 (A. И. Колесников. *Завоевание Ирана арабами*. Москва. 1982); P. Pourshariati. *Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*. I.B. Taurus: London & New York. 2008; T. Daryaei. *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*. I.B. Taurus: London & New York. 2009.

წლებში მიმდინარე ალვანურ-ირანული კონფლიქტის პირობებში ალვანეთის მიჰრანიანი მთავრები გამარჯვებულები გამოვიდნენ. ამ გამარჯვების მთავარი შემოქმედი ალვანეთის მთავარი ჯუანშერი იყო, რომელსაც გვერდში ედგა თავისი მამა, ვარაზ-გრიგოლი და ძმები, ვარაზ-ფეროჟი, იეზუტ-ხოსროვი და ვარაზმანი.

მოვსეს კალანკატუაცის თხზულების მიხედვით, მამის და უფროსი ძმის აქტიურობის მიუხედავად ქვეყნის მმართველი მეორე ძმა, ჯუანშერი, იყო. მისი გამთავრება დაკავშირებული იყო შაჰი იეზდიგერდის და სპაჰბედ როსტომის გადაწყვეტილებასთან, მათ ის ალვანეთის სპარაპეტის თანამდებობაზე დაამტკიცეს (Mov. Kal. II, 18). ჯუანშერი, როგორც ჩანს, თავისი მოვალეობის შესრულებას ალვანეთში ჩასვლის შემდეგ 637 წელს შეუდგა, ხოლო ქვეყანას 681 წლის ზაფხულამდე მართავდა.¹⁶

ჯუანშერი თავისი მმართველობის დასაწყისში ძალაუფლებას მამას და ძმებს უყოფდა, თუმცა ქვეყნის უზენაეს მმართველად ის ითვლებოდა. მოვსესის მიხედვით, სასანიანთა მმართველობის აღსასრული ჯუანშერის მმართველობის მეტხუთმეტე წელზე მოდიოდა (Mov. Kal. II, 19). აღნიშნული ცნობა კარგად ადასტურებს ჯუანშერის მთავრობას ალვანეთის ქვეყანაზე 637 წლიდან მოყოლებული, ვიდრე 651 წლის ჩათვლით, რაც, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, 681 წლის პირველი ნახევრის ჩათვლით გაგრძელდა.

მიჰრანიანთა სახლის წევრები იყვნენ გარდმანის მემკვიდრეობითი პატრონები, ხოლო ალვანთა ქვეყნის მასშტაბით მთავრისა და სპარაპეტის წოდებებს ატარებდნენ. უმეტეს შემთხვევაში მთავრის და სპარაპეტის წოდებები ერთი პიროვნების ხელში იყო მოქცეული, ხოლო იშვიათ შემთხვევაში მათ სხვადასხვა პირი ფლობდა. ჯუანშერის მმართველობის დროს ორივე წოდება მის ხელში იყო მოქცეული, მაგრამ, ასევე, მთავრის ტიტული უნდა ჰქონოდა ვარაზ-გრიგოლს, ჯუანშერის მამას. არსად ჩანს, რომ ვარაზ-გრიგოლმა მთავრობა დაკარგა. ის ალვანეთის პირველი მთავარი იყო მიჰრანიანთა დინასტიის წევრთა შორის და ქვეყნის უზენაესი მმართველი თავისი მეორე შვილის აღზევებად გახლდათ. ვარაზ-გრიგოლი ცოცხალი იყო მაშინაც, როდესაც არაბები ქვეყანაში შემოიჭრნენ და ალვანეთს დიდი ზიანი მიაყენეს. ხალიფათის

¹⁶ ჯუანშერის ზეობის ქრონოლოგია ა. შაგინიანს ეკუთვნის. ქვედა თარიღად დასახელებულია 636/7 წლები, ხოლო გარდაცვალების თარიღი – 681 წლის ზაფხული. იხ.: A. K. Šaginān. *Armenia i strany Uznogo Kavkaza v usloviah vizantijsko-iranskoj i arabskoj vlasti*. Sankt-Peterburg. 2011, pp. 136, 141 (A. K. Шагинян. *Армения и страны Южного Кавказа в условиях византийско-иранской и арабской власти*. Санкт-Петербург. 2011, гл. 136, 141).

წინააღმდეგ წარმატებული ომის გაჩაღება ალვანეთის ხელისუფლებამ ვერ შეძლო. ისინი იძულებული გახდნენ მათთან მორიგებაზე წასულიყვნენ. არაბთა წინაშე ვარაზ-გრიგოლი გამოცხადდა და პირველი საზავო მოლაპარაკებაც მანვე გამართა (Mov. Kal. II, 19). აღნიშული იმისი მაჩვენებელია, რომ VII საუკუნის 40-50-იან წლებში ვარაზ-გრიგოლი კვლავ ცოცხალია და საკმაოდ აქტიურად გამოდის ქვეყნის დიპლომატიურ და პოლიტიკურ სარბიელზე.

VII საუკუნის 50-იან წლებში ბიზანტიის იმპერიის მესვეურებთან მოლაპარაკებას უკვე თავად ჯუანშერი აწარმოებს, რაც იმას ნიშნავს რომ ალვანეთში პოლიტიკური ძალაუფლება მთლიანად მის ხელშია კონცენტრირებული. სავარაუდოდ, ამავე ასწლეულის შუა ხანებში გარდმანის სამფლობელოები ვარაზ-გრიგოლმა შვილების გაუნაწილა. ისინი გარდმანის მემკვიდრე-მფლობელები ხდებიან, ხოლო ჯუანშერი, გარდმანის მფლობელის გარდა, იწოდება როგორც ალვანთა მთავარი და სპარაპეტი.

ალვანეთის მიჰრანიანთა დინასტიის საკუთრებაში არსებული მიწების ზუსტი განაწილების შესახებ ცნობები არ გაგვაჩნია. გამოკვეთილად ჩანს მხოლოდ VII-VIII საუკუნეთა მიჯნაზე არსებული სამი შტო, რომლებიც ვარაზ-გრიგოლის სამი შვილის მემკვიდრეები არიან. აქედან ვარკვეთ, რომ მიჰრანიანთა სამფლობელოები ჯერ კიდევ ვარაზ-გრიგოლის სიცოცხლეში იქნა განაწილებული მისივე შვილებს შორის. მათ შორის ჩვენ გვანტერესებს ვარაზმანის მემკვიდრეობა.

ვარაზმან პირველი

ვარაზმანის სამკვიდრო წილის შესახებ გარკვეული ცნობები დაცულია სომხურ გეოგრაფიაში, რომელიც „აშხარაციცის“ სახელწოდებით არის ცნობილი. მისი ცნობით, მდინარე მტკვრის სამხრეთით მდებარეობს ახალი ციხე-სიმაგრე – ვარაზმანავარი.¹⁷ ამავე ციხის გვერდით იხსენიება ქალაქი კუდრათი, რომელსაც თანამედროვე სომეხი მკვლევრები კაჭრეთოს უკავშირებენ, ხოლო ვარაზმანავარი მანავი ჰგონიათ.¹⁸ ორივე იდენტიფიკაცია მცდარია. სომეხი გეოგრაფის ტექსტში ალვანეთი მტკვარსა და კავკასიონს შორის არის მოთავსებული, ხოლო ვარაზმანავარის და კუდრათის შესახებ ის აღნიშნავს, რომ ისინი სამხრეთით მდებარეობსო. თითქოს, სავარაუდებელია, უნდა იგულისხმებოდეს ალაზნის სამხრეთი, რომელსაც ავტორი ალუანის სახელით

¹⁷ The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhaç'oyc'): The Long and the Short Recensions. Trans. by R.H. Hewsen. Wiesbaden. 1992, p. 59.

¹⁸ The Geography of Ananias of Širak. Trans. by R.H. Hewsen, p. 59, 144.

იცნობს, მაგრამ ეს ასეც რომ იყოს ის არ გამოორიცხავს ამ ორი პუნქტის ლოკალიზაციას მტკვრის სამხრეთით, ვინაიდან ალაზნის სამხრეთი სწორედ მტკვრის სამხრეთია. „აშხარაციცის“ ვრცელ რედაქციაში ვკითხულობთ:

„აღვანეთის თავდაპირველი მიწები მდებარეობს დიდ მდინარე მტკვარსა და კავკასიონს შორის. პირველი, ქართლის მეზობლად, არის ეხნის მხარე მდინარე ალუანის (ალაზანი – ლ.თ.) გასწვრივ და კამბეჩანი მდინარე მტკვრის გაყოლებაზე. სამხრეთით არის ახალი ციხე-სიმაგრე ვარაზმანავარი ქალაქი კუდრათით და უდაბნო მხარე, ვიდრე მდინარე მტკვრამდე“.¹⁹

ამგვარად, ტექსტი ორნაირად შეიძლება გავიგოთ: 1) ვარაზმანავარი და კუდრათი ალაზნის სამხრეთით მდებარეობს, ვიდრე მდინარე მტკვრამდე, როგორც ეს ესმით წყაროს გამომცემლებს; 2) ვარაზმანავარი და კუდრათი მდებარეობს მდინარე მტკვრის სამხრეთით. ჩვენი აზრით, არ არის გამოორიცხებული „აშხარაციცის“ ავტორი მართლაც ცდილობდეს ამ ორი პუნქტის ლოკალიზაციას ალაზნის სამხრეთით ვიდრე მტკვრამდე, მაგრამ მონაცემი აქვს ზოგადი, ხოლო ეს ცნობა მათ ადგილმდებარეობას განსაზღვრავს ზემოდასახელებული პუნქტების სამხრეთით. კამბეჩანის სამხრეთი კი მხოლოდ მტკვრის სამხრეთი შეიძლებოდა ყოფილიყო. უფრო მეტიც, თავად კამბეჩანი მცირედით მტკვრის სამხრეთითაც ვრცელდებოდა.

ქალაქი კუდრათი, რომელიც დასახელებულია „აშხარაციცის“ ვრცელ რედაქციაში, ბუნებრივია, შერყვნილი სახელწოდება უნდა იყოს, რაღაც ავთენტური ტოპონიმისა, რომელიც მტკვრის სამხრეთით მდებარეობდა. სავარაუდოდ, ის უნდა უკავშირდებოდეს ქურდის ჰევს, რომელიც, ასევე, მტკვრის სამხრეთით მდებარეობდა. ჯუანშერის მიხედვით, ტერიტორია კოტმანიდან ქურდის ჰევამდე ვარაზმანის სამფლობელო იყო. ჩვენი აზრით, სომხური წყაროს ტოპონიმი „კუდრათ“ ქართული წყაროს „ქურდის“ შერყვნილი ფორმაა. ტოპონიმის სუფიქსი გვაფიქრებინებს, რომ სომხებმა ის ქართველებისგან აიღეს. სიტყვა „ქურდის ჰევი“ შეიძლება გამოთქმულიყო როგორც „ქურდეთი“, ან „ქურდათი“, რომელიც ოდნავ შეცვლილი ფორმით „აშხარაციცის“ ვრცელ რედაქციაში დაფიქსირდა. საფიქრებელია შეცდომა გადამწერს დაეშვა, ვინაიდან „აშხარაციცის“ ვრცელი რედაქცია მხოლოდ 1605 წლით დათარიღებული ერთადერთი ხელნაწერით არის მოღწეული,²⁰ რომელიც, ბუნებრი-

¹⁹ The Geography of Ananias of Širak. Trans. by R.H. Hewsen, p. 59.

²⁰ „აშხარაციცის“ ტექსტისა და ხელნაწერთა შესახებ იხ.: The Geography of Ananias of Širak. Trans. by R.H. Hewsen, p. 4-5.

ვია, მრავალჯერ იქნებოდა გადაწერილი, ხოლო ავტორისეული ორიგინალი ბევრჯერ შერყვნილი.

ქურდის ჰევი, მოგვიანებით, ცნობილია როგორც ქურდვაჭრის ხევი, რაც მდინარე დებედას ხეობას ეწოდებოდა.²¹ ქალაქი ქურდათი/კუდრათი, ბუნებრივია, ამავე მხარეშია უნდა იქნას ლოკალიზებული. ის, ალბათ, ამავე მხარის ცენტრს წარმოადგენდა. ჯუანშერის ცნობა ქურდის ჰევის შესახებ გვაფიქრებინებს, რომ ის ერთი პერიოდი ცალკე ჰევი ანუ ადმინისტრაციული ერთეული იყო. ქურდის ჰევის ცენტრი, შედარებით გვიანდელი წყაროების მიხედვით, გახლდათ გაგი.²²

გაგის ციხის აგება უკავშირდება სომხეთის მეფე გაგიკ I-ს (990-1020). ვარდან არეველცის ცნობით, ციხე-სიმაგრე გაგიკის ბრძანებით ააშენეს, ხოლო სახელწოდება კტიტორის სახელის მიხედვით დაერქვა.²³ თუმცა, როგორც ფიქრობენ, გაგის ციხის ნანგრევების ნაშთები უფრო ძველია,²⁴ რაც, თითქოს, იმაზე მეტყველებს რომ გაგის ციხე გაგიკ მეფემ მხოლოდ განაახლა, თავისი სახელი დაუტოვა და ხელახალი სიცოცხლე შესძინა. ქურდის ჰევის ადრეული ცენტრი თუ მართლაც გაგის ციხე გახლდათ ქურდათი/კუდრათის ლოკალიზაციაც ამავე ციხის ადგილზე იქნება შესაძლებელი.

ვარაზმანავარის ციხე, როგორც ეს „სომხურ გეოგრაფიაში“ მითითებული, ქალაქ ქურდათი/კუდრათის სიახლოვეს აგებული ახალი საფორტიფიკაციო ნაგებობა იყო. სახელის მიხედვით, ის ვარაზმანის სახელს უკავშირდება. ჩვენი აზრით, ტოპონიმი ორი სიტყვის შერწყმის შედეგადაა მიღებული, ესენია: „ვარაზმან“ და „ავარ“. პირველი საკუთარი სახელია, ხოლო მეორე – ირანული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს ალაფს, ნადავლს, ნაძარცვს. ეს ტერმინი ამავე მნიშვნელობით დამკვიდრებულია ქართულსა და სომხურში.

²¹ D. Musxelišvili. Sak'art'velos istoriuli geograp'iis jirit'adi sakit'xebi. II, pp. 64-65 (დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. II, 64-65).

²² Istoriani da azmani šaravandedt'ani. Gamome'. S. Qauxč'išvili. K'art'lis c'xovreba. II. T'bilisi. 1959, p. 54 (ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი. ქართლის ცხოვრება. II. თბ. 1959, გვ. 54); Istoriani da azmani šaravandedt'ani. Gamome'. G. Kartoziā, C'. Kikvije. K'art'lis c'xovreba. T'bilisi. 2008, gv. 426 (ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. გამომც. გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 426).

²³ Vardan Arevelc'i. Msop'lio istoria. Gamome'. N. Šošašvili, E. Kvačantiraje. T'bilisi. 2002, p. 162 (ვარდან არეველცი. მსოფლიო ისტორია. გამომც. ნ. შოშიაშვილი, ე. კვაჭანტირაძე. თბ. 2002, გვ. 162); D. Musxelišvili. Aḡjaqala-gagis c'ixe. Sak'art'velos istoriuli geograp'iis krebuli. T. I. T'bilisi. 1960, pp. 124-125 (დ. მუსხელიშვილი. აღჯაყალა-გაგის ციხე. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული. ტ. I. თბ. 1960, გვ. 124-125).

²⁴ D. Musxelišvili. Aḡjaqala-gagis c'ixe, პ. 139 (დ. მუსხელიშვილი. აღჯაყალა-გაგის ციხე, გვ. 139).

„აშხარაციის“ მიხედვით, ვარაზმანავარი ახალი ციხე-სიმაგრე იყო. მას სახელიც, ბუნებრივია, ახალი შერქმეული უნდა ჰქონოდა. ჩვენი აზრით, „აშხარაცი“ დაახლოებით VII-VIII საუკუნეთა მიჯნაზე უნდა იყოს დაწერილი,²⁵ შესაბამისად, ციხე ამ დროისთვის ახალი აშენებული იყო. თუ ვარაზმანავარის ციხის აგების ქრონოლოგიას, პირობითად, VII საუკუნის მეორე ნახევრით განვსაზღვრავთ, თავად ციხე-სიმაგრის სახელის მიხედვით, ადგილი გამოსავლენი იქნება მისი პატრონისა და დამკვეთის ვინაობა. ჯუანშერის მიხედვით, ქურდის ჭევიდან კოტმანამდე ვარაზმანის კუთვნილი მიწაა, რომელიც მას არჩილ მეფემ უბოძა საერისთავოდ, რასაც ადგილი 740 წელს ჰქონდა.²⁶

არჩილ მეფის „წყალობა“ რეალურად არსებული ვითარების დამტკიცება იყო, მან თავის ჭეშევრდომ ერისთავებს უბოძა ის, რაც მათ უკვე ჰქონდათ, შესაბამისად, მოხდა მხოლოდ არსებულის ლეგიტიმიზაცია, მაგრამ არა ახალი მიწების გადაცემა. ჯუანშერი არ გვაწვდის ცნობას იმის შესახებ, თუ რომელი ერისთავი როდის დაეუფლა თავის სამკვიდროს. ვარაზმანი, რომელსაც ჯუანშერი იხსენიებს არის ვარაზმან მეორე, რაზეც უფრო ვრცლად ქვემოთ ვისაუბრებთ, ხოლო ვარაზმანავარის ამგები უნდა იყოს ვარაზმან პირველი, ვარაზ-გრიგოლის ძე, რომელიც, ჩვენი აზრით, მიჰრანიანთა დინასტიის ვარაზმანიანთა სახლის ფუძემდებელია.

ტოპონიმ „ვარაზმანავარის“ გაჩენა, გარკვეულწილად, ამ ტერიტორიის მიტაცებით ფლობაზე უნდა მიანიშნებდეს, რომელიც მიჰრანიანთა სახლს უკვე VII საუკუნის შუა წლებში ან მეორე ნახევარში უნდა დაეკავებინა. ჯუანშერ ალვანთა მთავარისა და ადარნასე ერისმთავარის აქტიური კავშირი იმისი მანიშნებელია, რომ ქართლის მმართველი ელიტა არ ყოფილი ამგვარი მიტაცების წინააღმდეგი. ამისი ახსნა იმითიც შეიძლება, რომ VII საუკუნეში,

²⁵ ავტორისთვის ახალი მოვლენა ასპარუხის დამკვიდრება ღუნაის კუნძულზე (The Geography of Ananias of Širak. Trans. by R.H. Hewsen, pp. 48, 94, 110), რითიც ჩანს რომ ასპარუხი ჯერ ბულგარეთის მმართველი და ღუნაის სამხრეთის მფლობელი არაა. აღნიშნული მოვლენა VII საუკუნის 70-იან წლებში ხდება. სხვადასხვა ავტორები ამ ნაწარმოებს ანანია შირაკაცს აკუთვნებენ და ათარიღებენ VI-VII საუკუნეთა მიჯნით, რაც მთელი რიგი ფაქტების გათვალისწინებით არაა მართებული. ასპარუხის გამოჩენაც მათი აზრით, თითქოს, გვიანდელი ჩანართია, მაგრამ ეს არ უნდა იყოს სწორი, ხოლო ასპარუხის მოხსენიება ღუნაის დელტაზე საკმაოდ მყარი საყრდენია თხზულების დათარიღების მიზნით, რაც მას VII საუკუნის ბოლო მესამედის ახლო ხანებით განსაზღვრავს.

²⁶ თარიღზე დეტალური მსჯელობა მერვე საუკუნის საქართველოს ისტორიაზე არსებულ მონოგრაფიაში გვექნება. არაბთა დამარცხების თარიღი მიღებულია სტეფანოზ მამფლის ეპიგრაფიკული ძეგლის, ჯუანშერის ცნობისა და არაბული წყაროების შეჯერებით.

როდესაც საქართველოში ბრძოლა მიდიოდა პრობიზანტიურ დიოფიზიტურ და პროირანულ (შემდეგ პროარაბულ) მონოფიზიტურ ბანაკებს შორის პირველმა მეორე გაანადგურა, ხოლო მათი სამფლობელოები მიიტაცა. საფიქრებელია, მიჰრანიანთა დინასტია ყოფილ ხუნანის საერისთავოს სწორედ ამ დროს დაე-
უფლა, რაც, მოგვიანებით, არჩილ მეფემ დაამტკიცა.

ამგვარად, ვარაზმან ვარაზ-გრიგოლის ძე იყო პირველი მიჰრანიანთა დინასტიის წევრთა შორის, რომელიც ქურდის კეკესა და კოტმანს შორის არსებულ ტერიტორიას დაეუფლა. აღნიშნული მოვლენა ვარაზმანის მამის ან ძმის მმართველობის დროს უნდა მომხდარიყო, მეშვიდე საუკუნეში. ვარაზმანავარის მშენებლობა, როგორც ჩანს, ან თავად მან წამოიწყო, რასაც აღნიშნული სახელი მოგვიანებით ეწოდა, ანდა მშენებლობა უკვე მისი შვილის დროს უნდა დაწყებულიყო.

ვარაზმანის მოღვაწეობა თავისი მამის ვარაზ-გრიგოლის მთავრობის პერიოდს ემთხვევა. ის მამის მმართველობის პერიოდში გამოდის აქტიურ სამხედრო-პოლიტიკურ სარბიელზე. თავდაპირველად ის თავისი მამის მსგავსად ჰერაკლე იმპერატორის მორჩილებაში უნდა შესულიყო, თუმცა, მოგვიანებით, იძულებული გახდა სასანური ირანის შაჰის ძალაუფლებას დამორჩილებოდა.

ვარაზმანი თავისი მეორე ძმის, ჯუანშერის, სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, რასაც მოჰყვა ირანის არმიის რამდენიმე მარცხი ხალიფატის არმიასთან ბრძოლებში, სპარსელთა ბატონობის წინააღმდეგ გამოდის. ვარაზმანი, მამამისი და ორი უფროსი ძმა სპარსელთა ტყვეობაში ჩავარდა. ჯუანშერის წყალობით მათ გაათავისუფლებენ, ხოლო ირანის მოხელეებთან ზავის დადების შემდეგ მალევე ალვანეთი-ირანის ბრძოლა განახლდება, რასაც მოჰყვა ალვანეთის პოლიტიკური თავისუფლება სასანიანთა ჰეგემონიისგან, ხოლო არაბთა მიერ ირანის იმპერიის განადგურება.

ირანის სამხედრო-პოლიტიკურ განადგურებას ხალიფატის ექსპანსიის დაწყება მოჰყვა, რამაც, ამჯერად, ალვანეთი ხალიფას დაუმორჩილა. მაგრამ არც ეს გაგრძელდა დიდი ხნის განმავლობაში. ალვანეთის მთავარი ჯუანშერი ყველანაირად ცდილობდა ქვეყანა არაბთა მორჩილებას მოერიდებინა და ბიზანტიის მოკავშირეობისკენ მიისწრაფვოდა. ალვანთა პოლიტიკური ელიტის დიდი ნაწილი პრობიზანტიური რჩებოდა მაშინაც კი, როდესაც ქვეყანაში ხალიფატის ძლიერი გავლენა იყო. ვარაზმანი თავისი ძმის, ჯუანშერის, ერთგული გახლდათ. არ ჩანს მისი რაიმე სახის დაპირისპირება მთავრის ხელისუფლებასთან. ჯუანშერის ზეობის დროს ვარაზმანი უნდა ყოფილიყო ყოფი-

ლი ხუნანის საერისთავოს მფლობელი, რაშიც შეცილება ქართველებმა ვერ შეძლეს.

ვარაზმანის გარდაცვალების შესახებ ცნობები შემონახული არაა. ვიცით მხოლოდ ჯუანშერის დაღუპვის დეტალები, რომელიც შინაპოლიტიკურ ინტრიგებს ემსხვერპლა. ჯუანშერის შემდეგ ალვანეთის მთავარი და სპარაპეტი ხდება მათი ძმიშვილი, ვარაზ-თრდატი, ვარაზ-ფეროჟის ძე (Mov. Kal. II, 34-36).

ვარაზ-თრდატის ხელისუფლებაში მოსვლა ერთის მხრივ იმით იყო განპირობებული, რომ ის უფროსი ძმის მემკვიდრე იყო. ამასთან, ჯუანშერის დაღუპვის შემდეგ მის შვილებს არ ჰქონდათ იმდენი ძალაუფლება თავისი ნებით ან მამის ანდერძით ქვეყნის სათავეში მოსულიყვნენ, შესაბამისად, ახალი მთავარი ქვეყნის უმაღლეს პირთა კრებამ აირჩია (Mov. Kal. II, 36). ვარაზ-თრდატის არჩევის დროს, როგორც ჩანს, ძირითადად, მისი პოლიტიკური გავლენა, წარმომავლობა და ასაკი იყო გათვალისწინებული. ვარაზ-ფეროჟი უკვე გარდაცვლილი უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან მისი კანდიდატურა არც განხილულა. გარდაცვლილი უნდა ყოფილიყო მისი დანარჩენი ორი ძმაც, იეზუტ-ხოსროვი და ვარაზმანი, წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი ჯუანშერის დაღუპვის დროს ნახსენები მაინც იქნებოდნენ და, შესაძლოა, ტახტზე პრეტენზიაც გამოეცხადებინათ. მაგრამ ასეთი რამ არ მომხდარა, რაც მათი ადრეული სიკვდილის ირიბი მტკიცებულებაა. ჯუანშერი დაღუპვის ჟამს ჭარმაგი ასაკის მამაკაცი უნდა ყოფილიყო. მან, როგორც ჩანს, თავის ყველა ძმაზე მეტი იცოცხლა და უკვე ასაკში შესული მოღალატე ქვეშევრდომის ხელით აღესულა. ჯუანშერი 681 წლის ზაფხულში აღესრულა,²⁷ რაც ვარაზმან პირველის გარდაცვალებას ამაზე ცოტა ადრეული პერიოდით ათარიღებს.

ვარაზმანი გახდა პირველი მიჰრანიანი, რომელიც ხუნანის საერისთავოს ტერიტორიას მემკვიდრეობით დაეუფლა, რამაც უკვე მის მემკვიდრეებს საშუალება მისცა აღნიშნული მიწა მემკვიდრეობით გადაეცათ თავიანთი შვილებისთვის. ისტორიული წყაროებით ცნობილია ვარაზმანის შვილი და მემკვიდრე, რომელიც, მოესეს კალანკატუაცის თხზულებაში, იწოდება როგორც ვახტანგ ვარაზმანიანი, ანუ ვახტანგ ვარაზმანის ძე.

²⁷ ჯუანშერის დაღუპვის თარიღზე იხ.: A. K. Šaginân. Armeniâ i strany Ūžnogo Kavkaza v uslovâh vizantijsko-iranskoj i arabskoj vlasti, p. 141 (A. K. Шагинян. Армения и страны Южного Кавказа в условиях византийско-иранской и арабской власти, гл. 141).

ვახტანგ ვარაზმანიანი

მოვსეს კალანკატუაცის მიხედვით, ვახტანგ ვარაზმანიანის გენეალოგია ამგვარი სახისაა: ვარაზმანი > ვახტანგი > ვარაზო. ვარაზოს ცოლი გახდა ვარდანუჰი, თავისი ბიძაშვილი, ვახტანგის ძმიშვილი. მოვსესი მოგვითხრობს:

„სიმეონის შემდეგ ალვანეთის კათალიკოსის ტახტზე ავიდა ღირსი მიქაელი, რომელიც 35 წელი მმართველობდა. მის პერიოდში დაქორწინდა ალვანეთის მთავარი ვარაზო, ვახტანგის ძე და ვარაზმანის შვილიშვილი. მან ჩაიღინა სისხლისაღრევა, შეირთო ცოლად ვარდანუჰი, ამავე ვარაზმანის შვილიშვილი“ (Mov. Kal. III, 13).²⁸

ამგვარად, მოვსესის ცნობის მიხედვით, ვარაზმანი ორი ვაჟიშვილის მამა ყოფილა, ესენია: 1) ვახტანგი; 2) ვახტანგის უცნობი ძმა, ვარდანუჰის მამა. ვარაზო, ვახტანგის შვილი, ალვანეთის კათალიკოსის მიქაელის მამამთავრობის დროს, დაქორწინდა თავის ბიძაშვილზე, ვარდანუჰზე, რაც დიდი განხეთქილების მიზეზი გახდა. მათი ქორწილი ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ვარაზმანიანთა სახლის წევრები ყველანაირად ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ თავისი სახლის ერთიანობა, რათა სამფლობელო არ გაყოფილიყო, ხოლო მათი გავლენა არ შემცირებულიყო.

ვახტანგ ვარაზმანიანი მართალია მამის სამფლობელოს როგორც უფროსი ძმა ისე მართავდა, მაგრამ, როგორც ჩანს, იძულებული იყო გარკვეული წილი თავისი ძმისთვის დაეთმო, ხოლო იმისთვის რომ ეს წილი სხვა მთავართა ხელში არ გადასულიყო მისი შვილი, ვარაზო, ბიძაშვილზე ქორწინდება. ვახტანგ ვარაზმანიანის შესახებ მოვსეს კალანკატუაცის თხზულებაში სხვა ცნობებიც არის დაცული, ისინი ძირითადად სხვადასხვა წყაროებიდან მომდინარეობენ. მათ შორის ავტორს გამოყენებული აქვს დოკუმენტური მასალა, რომელიც კიდევ ერთხელ ადასტურებს ვახტანგის უზენაესობას ვარაზმანიანთა ოჯახში.

ვახტანგ ვარაზმანიანის წარმომავლობა და სტატუსი გამოკვეთილია ორ დოკუმენტში. ორივე დაცულია მოვსეს კალანკატუაცის თხზულებაში. პირველია ალვანეთის კრების მიერ გაგზავნილი თანხმობის და მტკიცე კავშირის ხელწერილი, რომელიც სომხეთის კათალიკოსს გაუგზავნეს, ხოლო მეორე – ხალიფა აბდ ალ-მალიქის დივანში დაცული წერილი. ორივე დოკუმენტის მიხედვით, ალვანეთის მთავრები გმობენ დიოფიზიტობას და საკუთარ ერთგუ-

²⁸ აღნიშნული მონაკვეთი უფრო გამათული ჩანს შ. სმბატაიანის გამოცემაში, შესაბამისად, ჩვენი თარგმანიც, ძირითადად, მას მიუყვება.

ლებას ადასტურებენ მონოფიზიტური მიმდინარეობის მიმართ. პირველი მათგანი 704 წლით თარიღდება, ხოლო მეორე – 705 წლით. დოკუმენტები შეიძლება ტენდენციური იყოს, მაგრამ მათში მოხსენიებული ალვანეთის დიდებულები ისტორიული პირებია და ისინი მაშინდელი ალვანეთის მმართველ ელიტას ჰქმნიდნენ.

ვახტანგ ვარაზმანიანი ორივე დოკუმენტში მოხსენიებულია, როგორც მიჰრანიანთა გვარის წარმომადგენელი. ამავე გვარის წევრთა შორის მასზე წინ დასახელებულია მხოლოდ ალვანეთის დიდი მთავრის ვარაზ-თრდატის შვილები, ვარდანი და გაგიკი (Mov. Kal. III, 8, 10). ვარაზ-თრდატი გახლდათ ჯუანშერის უფროსი ძმისშვილი და მემკვიდრე. მან, როგორც ცნობილია, მთავრობა დაკარგა, მაგრამ იმდენი მაინც მოახერხა რომ შვილებს თავისი მიწები მემკვიდრეობით გადასცა. ზუსტად რა ტერიტორიებს ფლობდნენ ისინი არ ჩანს, თუმცა ქვეყნის მეთაურობა მათ ხელში არ ყოფილა.

ამგვარად, გარდმანის მთავართა შორის ალვანეთის დიდებულთა ჩამონათვალში დასახელებულია სამი გავლენიანი პირი. ეჭვი არაა, რომ გარდმანის სამთავროს, უპირატესად, სწორედ ისინი იყოფენ, მაგრამ კონკრეტულად ვის რა ტერიტორია აქვს ამაზე მონაცემები არ გვაქვს. ერთადერთი რისი თქმა შეიძლება არის ის, რომ VII საუკუნის მეორე ნახევარში ვახტანგ ვარაზმანიანი უკვე თავისი საგვარეულო ღომენის ჩამოყალიბებით არის დაკავებული, რაც, როგორც ჩანს, წარმატებით დააგვირგვინა.

დოკუმენტების მიხედვით, ვახტანგ ვარაზმანიანი მონოფიზიტობის ერთგულების პირობას იძლევა. მონოფიზიტობას ალვანეთის მთავრებს სომხები და არაბები აძალებდნენ. 704 წელს არაბთა ხალიფატის ლაშქრობის პარალელურად მათ გვერდით მოდის სომხეთის სამხედრო ძალაც.²⁹ ალვანეთის დედაქალაქის ბარდავის აღების შემდეგ, რაც ხალიფატის არმიამ განახორციელა, სომეხი უმაღლესი სასულიერო პირები ქალაქში შემოდian, რათა მონოფიზიტური მრწამსი განამტკიცონ. ამ მიზნით სომხეთის კათალიკოსი არაბთა ხელისუფლებას მოურიგდა, მხარდაჭერის სანაცვლოდ სომხებმა მიიღეს გარანტია, რომ ალვანეთის ქრისტიანი მოსახლეობა მონოფიზიტობას აღიარებდა, ხოლო წინააღმდეგობის გამწევი დიდებული სიკვდილით დაისჯებოდა. ბარდავში გაიმართა საეკლესიო კრება, რომელიც ბარდავის კრების სახელ-

²⁹ თარიღზე სომეხთა ალვანეთის შინაპოლიტიკაში ჩარევაზე იხ.: A. K. Šaginân. Armeniâ i strany Ūžnogo Kavkaza v uslovâh vizantijsko-iranskoj i arabskoj vlasti, p. 378-380 (A. K. Шагинян. Армения и страны Южного Кавказа в условиях византийско-иранской и арабской власти, гл. 378-380).

წოდებითაა ცნობილი. კრება ალვანეთის მოქმედი კათალიკოსის დიოფიზიტი ნერსეს და დედოფალი სპრაპის დაღუპვის მთავარი მიზეზი გახდა (მოვს კალ. III, 5-7). სომხებს არაბთა შიშით მიემხრო ალვანეთის მაშინდელი მთავარი შერო, რომელმაც შეაპყრობინა კათალიკოსი ნერსე, ხოლო დედოფალი სპრაპი მოაკვლევინა. ამ უკანასკნელთან, მოვსესის ცნობით, შეროს ისედაც განხეთქილება ჰქონდა. ისინი ქვეყანაში უმაღლესი ხელისუფლების გამო იბრძოდნენ. სპრაპი ვარაზ-თრდატის მეუღლე იყო და ვერ ეგუებოდა შეროს ხელისუფლებას, რომელიც ალვანეთის სათავეში ვარაზ-თრდატი დაპატიმრების შემდეგ მოვიდა.

ვახტანგი ვარაზმანიანი, რომელიც მიჰრანიანთა განშტოების მეთაურია იძულებული ხდება ხელი მოაწეროს ბარდავის კრების გადაწყვეტილებას, რომლის მიხედვით, ისინი ხელს იღებდნენ, სომეხი კათალიკოსის მიხედვით, ბოროტი ზრახვებისგან, უარს ამბობდნენ ქალკედონის კრების აღიარებაზე, დიოფიზიობაზე, ჰგმობდნენ კათალიკოს ნერსეს და სხვ. გადაწყვეტილების მომხრეთა შორის დასახელებულია ვახტანგ ვარაზმანიანი (მოვს კალ. III, 8). აღნიშნული დოკუმენტი დათარიღებულია ჰიჯრით 85 წლითა და სომხური კალენდრის ჰროტის თვით, რაც 704 წლის მაისია (მოვს კალ. III, 8).³⁰

მეორე დოკუმენტის მიხედვით, რომელიც, მოვსეს კალანკატუაცის თქმით, ხალიფა აბდ ალ-მალიქის (685-705) დივანში ყოფილა დაცული, ვახტანგ ვარაზმანიანი თავის ბიძაშვილებთან (ვარდანი და გაგიკი) ერთად დასახელებულია მიჰრანიანი ვარდან მამაცის შთამომავლად (მოვს კალ. III, 10). ისინი, ალვანეთის სხვა მთავრებთან ერთად, აცხადებდნენ, თუ რომელიმე მათგანი აღიარებდა ქრისტეს ორბუნებიაობას მზად იყვნენ სიკვდილით დასჯის სასჯელი მიეღოთ. აღნიშნული წერილიც პირველი დოკუმენტის ახლო ხანებში უნდა იყოს შედგენილი. მალე არაბმა მოხელეებმა დააპატიმრეს ალვანეთის დიდი მთავარი შერო და ალვანეთის დიდებულები. ისინი ასურეთში, ხალიფატის ცენტრში წაიყვანეს. მოვსეს კალანკატუაცის ცნობით, მათი დაკავება სომხური კალენდრის 153 წელს (Mov. Kal. III, 16) მოხდა, რაც 704 წლის 3 ივნისი - 705 წლის 2 ივნისი შუალედით განისაზღვრება. შეროს გარდა სხვა დიდებულთა სახელები დასახელებული არაა, მაგრამ ზემოხსენებული სიის მიხედვით, რაც აბდ ალ-მალიქის დივანში დაცულ წერილშია ასახული, მათ შორის უნდა ყოფილიყო ვახტანგ ვარაზმანიანი.

³⁰ The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Dasxuranci. Transl. by C. J. F. Dowsett, p.196, n. 2.

შეროს და ალვანეთის დიდებულებს არ ენდობოდნენ, ბიზანტიის იმპერიასთან ალიანსში სდებდნენ ბრალს და ხალიფატის დაუმორჩილებლობას ედავებოდნენ. ეს იყო ის მიზეზი, რისთვისაც დაისაჯა ალვანეთის ყოფილი კათალიკოსი და დედოფალი სპრამი, იგივე მიზეზი მოქმედებდა, ბუნებრივია, ამ შემთხვევაშიც. მაგალითად, შერო, ისევე როგორც ალვანთა სხვა დიდებულები, ბიზანტიურ ტიტულს ატარებდა, რაც მისი და იმპერატორის სერიოზული პოლიტიკური სიახლოვის მანიშნებელია. ვახტანგ ვარაზმანიანიც, სავარაუდოდ, ამავე სახის პოლიტიკური დაპირისპირების მსხვერპლი გახდა. 705 წლის ახლო ხანებში ასურეთში დაპატიმრებული ვახტანგი, დიდი ალბათობით, უკან ველარც დაბრუნდებოდა. ალვანეთის კათალიკოს მიქაელ შაქელის (706-742) დროს გარდამნის მთავარი ვარაზო, ვახტანგ ვარაზმანიანის შვილი, გახდა.

ზემოხსენებული დოკუმენტების შედგენიდან ცოტა ხნის შემდეგ, ვახტანგის შვილი, ვარაზო, კარდინალურად შეცვლის რელიგიურ პოლიტიკას. მან მონოფიზიტური მრწამსის ნაცვლად თავის სამფლობელოში დიოფიზიტობა დაამკვიდრა, რაც ქართველთა უშუალო მონაწილეობით განხორციელდა.

ვარაზო

ვარაზოს მმართველობა VIII საუკუნის პირველ ნახევარზე მოდის, როდესაც ალვანეთის კათალიკოსი მიქაელ შაქელი (706-742) გახლდათ. მიქაელის მამამთავრობის დროს ქვეყანაში სიტუაცია მნიშვნელოვნად აირია. ვახტანგ ვარაზმანიანი ტყვედ იყო წაყვანილი სახალიფოში, ხოლო გარდამნის მთავარი მისი შვილი, ვარაზო, გახდა. ვარაზმანიანთა სახლის ერთობის შენარჩუნების მიზნით ვარაზომ ცოლად მოიყვანა თავისი ბიძაშვილი, ვარდანუჰი. ვარაზმანიანთა სახლი არ გაყოფილა, ხოლო ძლიერი მოკავშირისა და ქორწინების ლეგიტიმაციის მიზნით ვარაზომ ქართველებს მიმართა. მოვსეს კალანკატუაცი მათი ქორწილის დაკანონებაში ბრალს სდებს ქართლის კათალიკოს თალილეს (Mov. Kal. III, 13), ხოლო „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ მიხედვით, გარდაბნელთა განმანათლებელი გახდა ქართლის ერისთავი ვარაზ-ბაკური.³¹

ვარაზ-ბაკური ბიზანტიის იმპერატორის იუსტინიანე II რინოტმეტოსის უმაღლესი რანგის მოხელე იყო. ვარაზ-ბაკური მართლაც იმყოფებოდა ქართლ-

³¹ Mok'c'evay k'art'lisay. Gamome'. I. Abulaje, p. 97 (მოქცევაჲ ქართლისაჲ. გამომც. ილ. აბულაძე, გვ. 97); Mok'c'evay k'art'lisay: axladagmoč'enili sinuri redak'c'iebi. Gamome'. Z. Alek'sije, p. 20 (მოქცევაჲ ქართლისაჲ: ახლადმოწილი სინური რედაქციები. გამომც. ზ. ალექსიძე, გვ. 20).

ში თავისი მოხელეობის პერიოდში. ის ხრისოპოლის, ოპსიკიონის ადმინისტრაციული ცენტრის, მფლობელადაა დასახელებული, როდესაც ქართლს სტუმრობს და იხსენიება როგორც „განდიდებული ნათესავთა ყოველთა ჩემთა“;³² ანუ ყველაზე დაწინაურებული ქართველთა შორის. ვარაზ-ბაკურის ქართლში ჩამოსვლა 705-706 წლებში ხდება.³³ ამ თარიღთა გათვალისწინებით, საფიქრებელია, გარდაბნელთა მოქცევა 706 წელს მომხდარიყო. ამავე წლის ახლო ხანებში მოხდა ქორწილიც, რომელიც თალილემ აკურთხა, ხოლო გარდაბნელთა სახლი ქართული ეკლესიის წიაღში მიიღეს. იმის გათვალისწინებით, რომ ვარაზმანიანები ქართულ მიწებს ფლობდნენ ზუნანის საერისთავის სახით, მათი ინტეგრაცია ქართლის მმართველ ელიტაში სწრაფად მოხდა.

ვარაზ-ბაკურის მონაწილეობით გარდაბნელთა მოქცევა, რომელიც, ბუნებრივია, ვარაზოს დიოფიზიტობაზე გადმოყვანას გულისხმობს (სხვა ალტერნატივა, ჩვენი აზრით, ამ ცნობის ინტერპრეტაციას არ გააჩნია), არ ყოფილა მხოლოდ რელიგიური შინაარსის მოვლენა, მას პოლიტიკური შედეგიც მოჰყვა. პოლიტიკური რეზულტატი იყო ვარაზმანიანთა სახლის ქართლის საერისმთავროში გაერთიანება. მართლაც, აღარც ვარაზო და არც მისი შვილი, ვარაზმანი, მოვსეს კალანკატუაცის „ალვანთა ქვეყნის ისტორიაში“ არ იხსენიებიან როგორც ალვანთა მთავრები.

ვარაზმანიანთა სახლი მონოფიზიტთა და მუსლიმთა აქტიური შევიწროების ობიექტი გახდა, რის გამოც ვარაზო ქართული ეკლესიის წიაღში შევიდა და ქართლის ერისმთავართა არშუმას და ვარაზ-ბაკურის გავლენის ქვეშ მოექცა. ვარაზ-ბაკურის მეოხებით მიიღო დიოფიზიტობა და ბიზანტიის იმპერატორის უზენაესობა აღიარა. ყველაფერი ამის გამო ალვანელი და სომეხი მონოფიზიტები და მუსლიმი არაბები მას ხშირად დევნიდნენ. ვარაზო ამავე კათალიკოსის მამამთავრობის პერიოდში აღესრულა. ვარაზოს ორი შვილი, ასევე, ტრაგიკულად აღესრულნენ, ამათგან ერთი არაბებმა მოკლეს, ხოლო მეორე ცხენზე ჯირითის დროს დაიღუპა (Mov. Kal. III, 13, 24).

ვარაზოს აქტიური მოღვაწეობა 705-730-იანი წლებით უნდა დავათარი-

³² L. Tavaje. Bizantiuri saimperio titulatura sak'art'veloši. Istoriis dok'toris akademiuri xarixis mosapoveblad carnodgenili disertac'ia. T'bilisi. 2012, pp. 66-74 (ლ. თავაძე. ბიზანტიური საიმპერიო ტიტულატურა საქართველოში. ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. თბ. 2012, გვ. 66-74).

³³ თარიღის შესახებ დაწვრილებითი მსჯელობა გვექნება მერვე საუკუნის ისტორიის შესახებ არსებულ მონოგრაფიაში. აღნიშნული თარიღი მიღებულია ქართული ეპიგრაფიკული მასალის, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“, სუმბატ ღავითის ძის, ლევონდის, მოვსეს კალანკატუაცისა და ბიზანტიური წყაროების ცნობათა შეჯერებით.

ლოთ. მისი ორი შვილის დაღუპვა, როგორც მოვსესის თხზულებაში ჩანს, მათი ზღასრულობის პერიოდში ხდება. ერთ-ერთი ცხენით ჯირითის დროს ჩამოვარდა და ტრაგიკულად აღესრულა. მისი გარდაცვალების ასაკი არ არის დაზუსტებული, მაგრამ, დიდი ალბათობით, შემთხვევა უფლისწულის ახალგაზრდობის პერიოდში უნდა მომხდარიყო. მას ცხენის მართვა უკვე ნასწავლი უნდა ჰქონოდა, მაგრამ იმდენად გამოცდილიც არ ყოფილა კრიტიკულ მომენტში ის დაემორჩილებინა. ვარაზოს მეორე შვილის დაღუპვის შესახებ ისტორიკოსი ხატოვნად აღნიშნავს, რომ იგი ტაჭიკებმა პირდაპირ დედის მკლავებში მოკლესო. აღნიშნული ეპიზოდი არაბთა ლაშქრობას უკავშირდება, თუმცა დაზუსტებული არ არის თუ როდის მოხდა თავდასხმა. ჩვენი აზრით, არაბთა სამხედრო კამპანიას ვარაზმანიანთა სამფლობელოში ადგილი უნდა ჰქონოდა 737 წელს, როდესაც, მათ ვარაზმანიანთა სამფლობელო გაიარეს და გზაზე ქალაქი ქასალი ააგეს.³⁴ ბუნებრივია, ახალშენში დასახლებული მოსახლეობა არაბული იყო, ხოლო მათი დოვლათით, მიწითა და რესურსებით უზრუნველყოფა ადგილობრივთა ხარჯზე ხდებოდა. ვარაზმანიანთა სახლის წინააღმდეგობას შედეგად მოჰყვა ვარაზოს შვილის მკვლელობა, რაც, ლოგიკური იქნება ამავე პერიოდით დათარიღდეს.

737 წლის მოვლენების შემდეგ დიდი ხანი აღარც ვარაზოს უნდა ეცოცხლა. მოვსეს კალანკატუაცის თვალსაზრისით, სისხლის აღრევის გამო ვარაზოს სახლი ღვთის განგებით დაიღუპა (Mov. Kal. III, 34). ვარაზო უკვე ცოცხალი არ იყო მიჰრის და არჩილის დასავლეთ საქართველოში გაქცევის დროს, რომელიც 739 წელს ხდება სტეფანოზ მესამის გარდაცვალების ახლო ხანებში. ამ პერიოდში ვარაზმანიანთა სახლის მეთაური ვარაზმან მეორე გახლდათ. ის მალე მიჰრის ასულზე დაქორწინდება. ჯუანშერ ჯუანშერიანი მას ერისთავის სახელთი მოიხსენიებს. აშკარაა, რომ სახლის მეთაური უკვე ვარაზმან მეორეა. ამგვარად, ვარაზოს სიკვდილი შვილის მკვლელობის ახლო ხანებით უნდა განისაზღვროს, შესაძლოა, იმავე წლითაც. არაა გამორიცხული ორივე მათგანი არაბთა ხელით აღსრულებულიყო.

³⁴ Istoriâ halifov vardapeta Gevonda, pisatelâ VIII veka. Per. K. Patkan'ân. Sankt-Peterburg. 1862, pp. 80-81 (История халифов вардапета Гевонда, писателя VIII века. Пер. К. Патканьян. Санкт-Петербург. 1862, гл. 80-81); Baladzori. Kniga zavoevaniâ stran. Per. P.K. Žuze. Baku. 1927, p. 18 (Баладзори. Книга завоевания стран. Пер. П.К. Жузе. Баку. 1927, гл. 18); V. Minorsky. Transcaucasica. Journal Asiatique. T. CCXVII. Paris. Juil.-Sept. 1930, pp. 73-74; D. Musxelišvili. Sak'art'velos istoriuli geograp'iis jirit'adi sakit'xebi. II, pp. 28-29 (დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. II, გვ. 28-29).

ვარაზოს დაღუპვის შემდეგ მისი ქვრივი ვარდანუჰი ქრისტიანობის განმტკიცებისთვის ბევრს ზრუნავდა. დედოფალი აგებდა ეკლესიებს, ეხმარებოდა გაჭირვებულებს, იფარებდა ქვრივებს და დავდრომილებს. ვარდანუჰის ღვთისმოსაობა შეუმჩნეველი არც ალვანეთის და სომხეთის მონოფიზიტურ ეკლესიაში დარჩენილა. ალვანთა კათალიკოსი სოლომონის დროს სომხეთის პატრიარქი ესაია I ელიპატრუშეცი (775-788) თავის ეპისკოპოსებთან ერთად ალვანეთს ეწვია. მოვსესის ცნობით, ვარდანუჰი მას მიეხლა, დალოცვა და წყევლის მოხსნა სთხოვა, რაც მას და თავის ოჯახს მიქაელ შაქელის და ალვანთა მონოფიზიტური ეკლესიის ნებით დაედო. აღნიშნულ საკითხზე სომხეთის პატრიარქი ალვანთა კათალიკოსის სოლომონს მოეთათბირა, მათი ერთობლივი გადაწყვეტილებით, ვარდანუჰს და ვარაზმანიანთა ოჯახს ანათემა და წყევლა მოხსნეს (Mov. Kal. III, 20).

სოლომონის სახელს ალვანთა ორი კათალიკოსი ატარებდა, სოლომონ I (781) და სოლომონ II (785-796), ორივე სომხეთის კათალიკოსის/პატრიარქის ესაია ელიპატრუშეცის დროს მოღვაწეობდნენ, ანუ მერვე საუკუნის ოთხმოციან წლებში. მაგრამ შეიძლება ამ თარიღის კიდევ უფრო მეტად დაზუსტება. მოვსეს კალანკატუაცის მიხედვით, სომხეთის კათალიკოსი ესაია ელიპატრუშეცი სომხეთის ეპისკოპოსთა თანხლებით ბარდავში ჩავიდა, რათა ქალაქში მისული მუსლიმი მმართველის რისხვისგან ქვეყანა გადაერჩინა (Mov. Kal. III, 20). მისი ცნობების მიხედვით ვარკვეთ, რომ უცნობი მუსლიმი მოხელე ბარდავში იყო მისული, თავის რეზიდენციაში, ხოლო ქალაქში მისვლამდე სასტიკად ავიწროვებდა სომხეთის მოსახლეობას. ისტორიკოსი ესაია კათალიკოსს ქვეყნის გადარჩენის მისიას აკისრებს. ჩვენი აზრით, აქ იგულისხმება ხუზაიმა იბნ ზაზიმ ათ-თამიმის შემოსვლა სამხრეთ კავკასიაში, რომელიც თავდაპირველად დვინში მივიდა და სომეხი ნახარარები დაატყვევა,³⁵ შემდეგ ბარდავში, ხოლო აქედან თბილისში მოვიდა 785 წლის დეკემბერის თვეში. ხუზაიმა სამხრეთ კავკასიის ანუ არმენიის ამირას თანამდებობაზე ამავე წლის სექტემბერს დაინიშნა, რაც სომეხი კათალიკოსის ვიზიტს ბარდავსა და, ზოგადად, ალვანეთში ამავე წლის შემოდგომის სეზონით ათარილებს.³⁶ საინტერესოა ისიც, რომ ამავე წელს ალვანეთის კათალიკოსი გახ-

³⁵ Istoriâ halifov vardapeta Gevonda, pisatelâ VIII veka. Per. K. Patkan'ân, pp. 112-113 (История халифов вардапета Гевонда, писателя VIII века. Пер. К. Патканьян, гл. 112-113).

³⁶ ხუზაიმის მოღვაწეობის ქრონოლოგია ღებულებში გვაქვს განხილული ჩვენს მონოგრაფიაში, რომელიც მერვე საუკუნის საქართველოს ისტორიას ეხება, თუმცა ჯერ დასრულებული არ არის. ხუზაიმა იბნ ზაზიმ ათ-თამიმის 786 წელს საქართველოში ყოფნა, თავის დროზე, მარ-

და სოლომონ II (785-796), რომელმაც, როგორც ჩანს, სომხეთის კათალიკოსის ხელდასმა ამავე პერიოდში მიიღო, ხოლო ერთმანეთთან შეთანხმებით, ესაიას და სოლომონ მეორის ლოცვა-კურთხევით დედოფალ ვარდანუჰს წყველა ახსნეს, ცოდვები მიუტევეს და მისი სული მწუხარებისგან იხსნეს. სოლომონ მეორემ ამ საკითხის განსახილველად ალვანთა ეპისკოპოსები მოიწვია, სადაც ძველი კრების გადაწყვეტილება გააუქმა, ხოლო ანათემა და წყველა მოხსნა (Mov. Kal. III, 20).

სოლომონ მეორის მოწვეულ კრებაზე მიღებული გადაწყვეტილება, რომელიც სომხეთის კათალიკოსმაც მიიღო და მოიწონა, ადასტურებს იმას, რომ გარდმანის დედოფალი კვლავ დაუბრუნდა მონოფიზიტური ეკლესიის წიაღს. დედოფლის მიერ სომხეთის კათალიკოსის მოპატიჟება, კათალიკოსის სასახლეში სტუმრობა, დედოფლის სახელზე აღვლენილი ლოცვა და ესაიას შუამავლობით სოლომონ მეორის კრების გადაწყვეტილება ნათლად ადასტურებს, რომ ვარდანუჰი, რომელიც თავის ბიძაშვილზე გათხოვდა, კვლავ დააბრუნეს ალვანეთის მონოფიზიტური ეკლესიის წევრად.

785 წლის მიწურულს, როდესაც კრება შედგა, გარდმანის სამთავროს ვარდანუჰის შვილიშვილი, ვარაზ-თრდატი, მართავდა. მოვსეს კალანკატუაცის ცნობით, როდესაც ვარდანუჰს წყველა ახსნეს იმ პერიოდში გარდმანის მთავარი ვარაზ-თრდატ ვარაზმანის ძე გახლდათ, რომელსაც, მემატიანეს თქმით, ღმერთმა სიცოცხლე უბოძა, ანუ ხანგძლივი ცხოვრებით დაასაჩუქრა (Mov. Kal. III, 20). როგორც ჩანს, ამ დროისთვის ვარაზ-თრდატის მამა, ვარაზმანი უკვე გარდაცვლილი იყო, ხოლო გარდმანის სამთავროს ვარაზოს და ვარდანუჰის შვილიშვილი იგივე ვარაზ-თრდატი მართავდა. ვარდანუჰი ამის შემდეგ, სავარაუდოდ, მალევე გარდაიცვალა, ვინაიდან 785 წელს ის უკვე საკმაოდ მოხუცი უნდა ყოფილიყო. რამდენად დიდი გავლენა მოახდინა ვარდანუჰის დაბრუნებამ მონოფიზიტური ეკლესიის წიაღში გარდმანის სამთავროს პოლიტიკაზე ჩვენ ზუსტად არ ვიცით. გარდაბნის წანართა გაერთიანებაში შესვლა, ძველი წყევლის ახსნა, ვარაზმანის მემკვიდრეთა დაახლოება ალვანეთის და სომხეთის საეკლესიო წრებთან, თითქოს, იმისი მანიშნებელია, რომ ისინი კვლავ მონოფიზიტური ეკლესიის გავლენის ქვეშ აღმოჩნდნენ.

ამგვარად, ჩვენი აზრით, ვარაზმანიანთა სახლი 706-785 წლებში დიო-

თებულად შენიშნა მარი ბროსემ. იხ.: M. Brose. sak'art'velos istoria. I. T'arg. S. gogoberijem, gamosc'a N. gogoberijem. Tp'ilisi. 1895, p. 117 (მ. ბროსე. საქართველოს ისტორია. I. თარგ. ს. ლოლობერიძემ, გამოსცა ნ. ლოლობერიძემ. ტფილისი. 1895, გვ. 117).

ფიზიკური აღმსარებლობის იყო, ხოლო მონოფიზიტობას მხოლოდ VIII საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევარში უბრუნდება. საინტერესოა რა ხდებოდა ამ პერიოდში, როდესაც ვარაზმანიანთა სახლი დიოფიზიტური იყო და, ამავე დროს, ქართლის ეკლესიისა და სახელმწიფოს წიაღში მოიაზრებოდა.

ვარაზმან მეორე

ვარაზოს ტრაგიკული აღსასრულის შემდეგ ვარაზმანიანთა სახლის მმართველი, სავარაუდოდ, მისი კიდევ ერთი შვილი ვარაზმან ვარაზმანიანი გახდა. ვარაზმანს პატრონიმის გარეშე იხსენიებს მოვსეს კალანკატუაცი. მოვსესის ცნობით, გარდმანის მთავარი ვარაზ-თრდატ ვარაზმანის ძე, ღმერთმა ხანგძლივი ცხოვრებით დააჯილდოვა (Mov. Kal. III, 20). ისტორიკოსი არაფერს წერს ვარაზ-თრდატის მამის, ვარაზმანის, ვინაობის შესახებ და არც მის მოღვაწეობაზე ამახვილებს ყურადღებას.

ვარაზმანი, ქრონოლოგიური თვალსაზრისით, ვარაზოს მომდევნო თაობის წარმომადგენელია. დიდი ალბათობით, ვარაზმანი ვარაზოს ერთ-ერთი შვილი და მემკვიდრე გახლდათ. მისი მოხსენიება ვარდანუჰის ისტორიის აღწერის შემდეგ ხდება. ვარაზოს და ვარდანუჰის ქორწილი იყო საბაბი, რის გამოც ალვანეთის კათალიკოსმა ვარაზმანიანთა სახლი ანათემას გადასცა და შეაჩვენა. ეკლესიიდან განკვეთის კიდევ უფრო საფუძვლიანი მიზეზი ვარაზოს ოჯახის დიოფიზიტობა იყო. ვარაზმანი ბიძაშვილთა ფიზიკური კავშირის ნაყოფი უნდა ყოფილიყო. მონოფიზიტთა აზრით, ვარაზოს და ვარდანუჰის ქორწინება უკანონო იყო. ალვანთა კათალიკოსის ბრძანებით, რომელიც საეკლესიო კრებაზე გამოიცა, შეუღლება არაკანონიერად გამოცხადდა, ხოლო მეუღლეები შეაჩვენეს. ბუნებრივია, ვარაზოს და ვარდანუჰის შვილები, ასევე, უკანონოდ შერაცხეს. ვარაზმანის მოღვაწეობის იგნორირება ამითაც შეიძლება აიხსნას. ალვანეთის ეკლესია მის მემკვიდრეობას ეჭვის ქვეშ აყენებდა, რასაც იზიარებდა სომხეთის ეკლესია და ალვანეთის მმართველი ელიტა.

ალვანეთის ზედაფენის დიდი ნაწილი მონოფიზიტი სომხების და მუსლიმი არაბების გავლენის ქვეშ იყვნენ მოქცეული, შესაბამისად, ვარაზმანის იგნორირება გასაკვირი არ უნდა იყოს. ვარაზმანი აგრძელებდა მამის პოლიტიკას, რაც ქართველთა ერისმთავრის სახლთან კავშირში გამოიხატებოდა. ის ქართლის ერისთავთა მსგავსად არჩილის უზენაესობას აღიარებს და ყოფილი ზუნანის ერისთავის თანამდებობას მიიღებს, ასევე, ზემოხსენებულ ტერიტორიაზე მდებარე მამულებს სამემკვიდრეოდ დაიმტკიცებს. ჯუანშერის მიხედვით, ვარაზმანის სამფლობელო მდინარე კოტმანსა და ქურდის ტყეს შო-

რის მდებარეობდა, რომელიც მას არჩილ მეფემ დაუმტკიცა. აღნიშნული ტერიტორია ყოფილი ხუნანის საერისთავო გახლდათ, რომელიც ქართლის მეფის იურისდიქცია იყო. ქართლის მეფის შთამომავლები, ბუნებრივია, პრეტენზიას აცხადებდნენ ყველა იმ ტერიტორიულ ერთეულზე, რაც მათ წინაპრებს ეკუთვნოდათ. მათ შორის აუცილებლად იქნებოდა ხუნანის საერისთავო.

ხუნანის საერისთავოს ცენტრი მტუერისციხე გახლდათ, რომელსაც, მოგვიანებით, სახელი შეეცვალა და ხუნანი ეწოდა. აღნიშნული საერისთავო გარდაბნოსის სამკვიდრო ტერიტორიად ითვლებოდა,³⁷ რაც ამ მიწაზე გარდაბნელთა ანუ გარდამნელთა ტრადიციული უფლების აღიარებაა.

ჯუანშერის ცნობით, არჩილი გადასცემს იმ მიწას, რაც ტრადიციით ქართლის მეფის სამფლობელო იყო გარდაბნელთა სამკვიდროში, ხოლო რეალურად ხდება არსებულის დამტკიცება – ვარაზმანი მემკვიდრეობით ფლობდა თავის სამფლობელოს, კოტმანსა და ქურდის კვეს შორის არსებულ მიწებს და, შესაძლოა, კიდევ უფრო მეტსაც, რაც არჩილის ბრძანებით მას დაუმტკიცეს. ვარაზმანი, ქართლის საერო და სასულიერო ხელისუფალთა აზრით, ვარაზოს და ვარდანუჰის კანონიერი შვილი იყო.

ქართლის კათალიკოსი თალილე გახლდათ ის საეკლესიო მოღვაწე, რომელმაც მათი ქორწილი აკურთხა, ხოლო ვარაზმანი, ქართველთა აზრით, კანონიერი ვაჟიშვილი იყო. ის ქართული ეკლესიის წიაღში მოიაზრებოდა. საქართველოში, ქართული ეკლესიის წიაღში, ახლო ნათესავთა ქორწილი, დადასტურებულია ჯუანშერის თხზულებაშიც. ისტორიკოსის ცნობით, მიჰრის ერთ-ერთი ასული ცოლად შეირთო გუარამ კურაპალატის ძემ, რომელიც მიჰრისა და არჩილის მამისძმისწული ანუ ბიძაშვილი იყო.³⁸ ამგვარად, მოვსეს კალანკატუაცი მონაცემი ქართლის უმაღლეს არისტოკრატიაში გავრცელებული სისხლის აღრევის შესახებ, რასაც ადგილობრივი ეკლესიის კურთხევა ჰქონდა, დადასტურებას ჰპოვებს ჯუანშერის თხზულებაშიც.

³⁷ Leonti Mroveli. *Gamomc'.* S. Qauxč'išvili. K'art'lis c'xovreba. I. T'bilisi. 1955, გვ. 8 (ლეონტი მროველი. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი. ქართლის ცხოვრება. I. თბ. 1955, გვ. 8); Leonti Mroveli. *Tek'sti gamomc'.* Z. Sarjvelajem, M. K'avt'ariam da El. C'agareišvilma. K'art'lis c'xovreba. Mt'. Red. R. Metreveli. T'bilisi. 2008, p. 29 (ლეონტი მროველი. ტექსტი გამომც. ზ. სარჯველაძემ, მ. ქავთარიამ და ელ. ცაგარეიშვილმა. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 29).

³⁸ Juanšeri. *gamomc'.* S. Qauxč'išvili, pp. 241-242 (ჯუანშერი. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 241-242); Juanšeri. *Gamomc'.* Z. Sarjvelaje da S. Sarjvelaje, pp. 241-242 (ჯუანშერი. გამომც. ზ. სარჯველაძე და ს. სარჯველაძე, გვ. 241-242). ამავე თხზულებაში მემამულე წერს ვარაზმანის ვინაობის, სამფლობელოსა და ქორწილის შესახებ, ასევე, მიჰრის სხვა ქალიშვილთა გათხოვების შესახებ ქართლის ერისთავთა წევრებზე.

თალილე მონოფიზიტური აღვანეთის საეკლესიო კრებამ აღნიშნული ქორწილის კუროთხევის გამო შეაჩვენა (Mov. Kal. III, 13, 24). სხვა მიზეზი, რისთვისაც თალილე აღვანთა საკრებულომ ანათემას გადასცა, ვარაზმანიანთა სახლის ქართული ეკლესიის წიაღში მიღება უნდა ყოფილიყო, რასაც ისინი მათი საეკლესიო საზღვრების შელახვად აფასებდნენ. ქართული ეკლესია, ბუნებრივია, განსხვავებულ პოზიციაზე იდგა, ისინი აღვანეთის მონოფიზიტური ეკლესიის გადაწყვეტილებებს არ აღიარებდნენ და თავისი წესების თანახმად მოქმედებდნენ, რაშიც მათ გვერდში ედგა ქართლის უმაღლესი საერო ხელისუფლება.

გარდმანის ანუ გარდაბნის ქართული ეკლესიის წიაღში შემოსვლით, მათი მთავრების მიერ ერისთავობის მიღებითა და ქართლის მეფე-მთავართა უზენაესობის აღიარებით, არამხოლოდ ზუნანის საერისთავო, არამედ მთელი ვარაზმანიანთა სამფლობელო ქართულ ტერიტორიად აღიქმებოდა, ხოლო მათი მმართველი ოჯახი ქართლის არისტოკრატიის სრულფასოვან წევრი ხდებოდა.

ვარაზმანი ცოლად შეირთავს არჩილის ძმისწულს, რითიც მისი კავშირი საქართველოს მმართველ ფარნავაზიანთა დინასტიის წევრებთან განმტკიცდება. ჩვენი აზით, ვარაზმანის და მიჰრის ქალიშვილის ქორწილის შედეგად დაიბადა ვარაზ-თრდატი, რომელსაც, მოვსეს კალანკატუაცის სიტყვებით, „*ღმერთმა სიცოცხლე უბოძა*“ (Mov. Kal. III, 20). ჯუანშერის ცნობას თუ ვენდობით, აღნიშნული ქორწილი შედგა 740 წელს არაბთა ანაკოფიის ბრძოლაში დამარცხების შემდეგ. ამის გათვალისწინებით, ვარაზმანის და მიჰრის ასულის ვაჟიშვილი, ვარაზ-თრდატი, 741 წლის ახლო ხანებში უნდა იყოს დაბადებული. ჯუანშერის მიხედვით, ვარაზმანი და ქართლის დანარჩენი ერისთავები უბრუნდებიან თავიანთ სამფლობელოებს და ხალიფას ხარკის გადახდის პირობით ემორჩილებიან.³⁹ ამგვარად, ვარაზმანი ფორმალურად არჩილის მეფობას აღიარებს, თუმცა რეალურად იძულებულია ხალიფას დაემორჩილოს და ხარკი გადაუხადოს.

ვარაზმან მეორის მოღვაწეობის სხვა დეტალები შემორჩენილი არ არის. მისი დაბადება უნდა განისაზღვროს 710-იან წლებში ან მის ახლო ხანებში, ხოლო გარდაცვალება, როგორც ზემოთ ვიხილეთ, 785 წელზე ადრეული პერიოდით. ვარაზმანის მოღვაწეობის ქრონოლოგიის მეტი დაზუსტება არ ხერხდება. მისი მმართველობის პერიოდში დიდი გავლენა უნდა ჰქონოდა

³⁹ Juanšeri. gamome'. S. Qauxč'išvili, pp. 242, 244 (ჯუანშერი. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 242, 244); Juanšeri. Gamome'. Z. Sarjvelaje da S. Sarjvelaje, pp. 242, 244 (ჯუანშერი. გამომც. ზ. სარჯველაძე და ს. სარჯველაძე, გვ. 242, 244).

თავის დედას, ვარდანუჰს, რომელიც ვარაზმანიანთა სახლის სრულუფლებიანი წევრი იყო, ეკლესია-მონასტრებს აშენებდა და ავტორიტეტით სარგებლობდა. ვარაზმანის პერიოდში გარდაბან-გარდმანის სამთავრო ქართულ წიაღში მოიაზრებოდა, მაგრამ ამავე პერიოდში კიდევ უფრო გაძლიერდა არაბთა ექსპანსია და დაიწყო დიდი დაპირისპირება ქართველ მთავართა შორის, რაშიც აქტიურად ჩაერთო ვარაზმანიანთა სახლიც.

ვარაზ-თრდატი

გარდაბან-გარდმანის სამთავროს რიგით მომდევნო მმართველია ვარაზ-თრდატი. მოესეს კალანკატუაცის თხზულებაში, ვარაზ-თრდატ ვარაზმანის ძე შედარებულია საკუთარ შვილ სტეფანოზს, რომელიც, მემკვიდრეს სიტყვებით, თავისი ცხოვრების შუადღეს გარდაიცვალა (Mov. Kal. III, 20), რაც შუახნის ასაკში სიკვდილს გულისხმობს.⁴⁰ ისტორიკოსი ამით ხაზს უსვამს, რომ თავისი მამისგან განსხვავებით, სტეფანოზი შუახნის ასაკში მოკვდა.

აღნიშნული ცნობის მიხედვით, ცხადია, ვარაზ-თრდატი მოხუცებულ ასაკში გარდაცვლილა. ის სიკვდილის ჟამს სამოცი წლის ან მეტის უნდა ყოფილიყო, რაც, სიცოცხლის ხანგძლივობის უარყოფითი ტენდენციის გათვალისწინებით, ვარაზმანიანთა ოჯახის წევრთა შორის არცთუ ისე ხშირი მოვლენა იყო. მამაკაცები ადრეულ ასაკში ხშირად იღუპებოდნენ, რასაც ბევრი ალვანთა კათალიკოსის და საეკლესიო კრების წყევლას მიაწერდა. ვარაზმანიანთა სახლის უბედობა იმაში მდგომარეობდა, რომ მათი სამფლობელო სტრატეგიული თვალსაზრისით არახელსაყრელ ადგილზე მდებარეობდა, რის გამოც ის ხშირი თავდასხმისა და შევიწროების ობიექტი იყო. ვარაზ-თრდატი გამონაკლისი გახდა. მან მტრის საფრთხეც აირიდა და თავისი სიცოცხლე დიდი ხნის განმავლობაში შეინარჩუნა.

ვარაზ-თრდატი VIII საუკუნის მეორე და უკანასკნელი მესამედის მოღვაწე ჩანს. მისი დაბადება 740 წლის შემდეგ არის სავარაუდებელი. ვარაზმანის და მიჰრის ქალიშვილის ქორწილი, თუ ის მარვან იბნ მუჰამადის დამარცხების მერე შედგა, ამავე წლით უნდა განისაზღვროს, ხოლო ვარაზ-თრდატის დაბადების თარიღი 741 წელი, ან VIII საუკუნის ორმოციანი წლების

⁴⁰ „შუადღის პერიოდში გარდაცვალება“ უფრო ახალგაზრდა დაახლ. 30 წლის ასაკს უნდა გულისხმობდეს, შესაძლოა ზუსტად 35 წელსაც, რომელიც, იმ პერიოდში პოპულარული სამედიცინო სახელმძღვანელოთა მიხედვით, შუა ხნის ასაკობრივი ზღვარი იყო. ამასთან, სტეფანოზის გარდაცვალება მამის გარდაცვალების ცნობას მოსდევს, ანუ ჯერ ვარაზ-თრდატი მიიწვალა, ჩვენი აზრით, IX საუკუნის დასაწყისში, ხოლო შემდეგ, მამის გარდაცვალების ახლო ხანებში, სტეფანოზი.

დასაწყისი გამოდის. მოვსეს კალანკატუაცის ქრონოლოგიის გათვალისწინებით, ვარაზ-თრდატი IX საუკუნის დასაწყისში უნდა გარდაცვლილიყო, ხოლო მთავრის ტახტი VIII საუკუნის ბოლო მესამედში და IX საუკუნის დასაწყისში ეკავა. მისი მმართველობის დროს ვარაზმანიანთა სახლი ნელ-ნელა მონოფიზიტობას უბრუნდება, გარდაბნის მხარეს კარგავს და კახეთის საქორეპისკოპოსოს უპირისპირდება. ამ უკანასკნელზე შედარებით უფრო დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ.

სტეფანოზი

სტეფანოზ ვარაზმანიანი, მამის სიკვდილის შემდეგ, მომდევნო მთავარი ხდება. ისტორიკოსი სტეფანოზის შესახებ ვარაზ-თრდატის გარდაცვალების აღნიშვნის შემდეგ მოგვითხრობს, რაც მისი მოღვაწეობის დასასრულის შესახებ გარკვეულ მინიშნებას გვაძლევს. სტეფანოზი მოკვდა მამის გარდაცვალების შემდეგ, სავარაუდოდ, მცირე დროში. ამასთან შუა ხნის ასაკში. ზემოთქმულის გათვალისწინებით, სტეფანოზის დაბადება მიახლოებით მერვე საუკუნის სამოცდაათიანი წლებით უნდა დათარიღდეს, ხოლო გარდაცვალება მომდევნო საუკუნის დასაწყისით. ამგვარად, სტეფანოზ ვარაზმანიანის ზეობა მხოლოდ მცირე ხანი უნდა გაგრძელებულიყო. სტეფანოზის შემდეგ მთავრობა ჩაიბარა შუათანა ძმამ, ვარაზმან III ვარაზ-თრდატის ძემ.

ვარაზმან მესამე

ვარაზმან მესამე თავისი უფროსი ძმის მსგავსად დაახლოებით VIII საუკუნის 70-იან წლებში უნდა დაბადებულიყო. მან, როგორც ეს მოვსეს კალანკატუაცის ცნობებით ჩანს, უფრო დიდი ხანი იცოცხლა, ვიდრე მისმა უფროსმა ძმამ. ვარაზმან მესამის გარდაცვალების ზუსტი თარიღი ცნობილი არაა, მაგრამ, დაზუსტებით შეიძლება ითქვას, რომ ეს მოხდა 821-822 წლებამდე. ვარაზმანი დაღუპვის დეტალების შესახებ გარკვეულ წარმოდგენას მოვსეს კალანკატუაცი გვაძლევს. ისტორიკოსის ცნობით, გარდმანის მთავარი მდინარე მტკვარში დაიხრჩო. მდინარეზე გადასვლის დროს ის დაცურდა, მტკვარში ჩავარდა და თავისი განსასვენებელი სამხრეთ კავკასიის მთავარ მდინარეში ჰპოვა. გარდაცვალების თარიღი ძალიან პირობითია, სავარაუდოდ, IX საუკუნის ათიანი წლები, ხოლო უფრო ზუსტად ამავე საუკუნის პირველი მეოთხედი. ვარაზმანის მემკვიდრეობა მისმა ძმამ, ჯუანშერიკმა მიიღო, რომელიც, მოვსეს განცხადებით, სომხური წელთაღრიცხვის 270 წლის ახლო ხანებში (5/V/821-4/V/822) ძმების მემკვიდრეობის მფლობელია.

ჯუანშერიკი

ჯუანშერიკი ვარაზ-თრდატის უმცროსი ძე გახლდათ. მან თავისი მამის მემკვიდრეობა ორივე ძმის გარდაცვალების შემდეგ მიიღო. ზუსტად ცნობილი არაა, მაგრამ, როგორც ჩანს, ჯუანშერიკი მამისეულ მიწებს თავისი ძმების, სტეფანოზის და ვარაზმანის, მემკვიდრეთა მცირეწლოვნობის ან მათი არ-სებობის გამო დაუფლა. სტეფანოზი ადრეულ ასაკში გარდაიცვალა, ხოლო ვარაზმან მესამეს, სავარაუდოდ, სრულწლოვანი გაუიშვილი არ ჰყოლია. ჯუანშერიკი მერვე საუკუნის ბოლო მესამედსა და მეცხრე საუკუნის პირველი ნახევარში ცხოვრობდა. მეტი გარემოებების გარკვევა არ ხერხდება.

ნერსეჰ კრტიჩი

ჯუანშერიკის შემდეგ გარდმანის მთავარი ნერსეჰი ჩანს. თომა არწრუ-ნის ცნობით, ნერსეჰი გარითამანის იშხანი იყო. „გარითამანი“, როგორც მკვლევარები თვლიან, გარდმანის შერყენილი ფორმაა.⁴¹ ნერსეჰის წარმომავლობაზე არაფერია ცნობილი, ვიცით მხოლოდ მისი გარდმანში იშხნობის/მთავრობის შესახებ ბუღა თურქის ლაშქრობის პერიოდში. აღნიშნულ მოვლენებთან დაკავშირებით სომეხთა კათალიკოსი იოანე დრასხანაკერტცი ახსენებს გარდმანის იშხანს, რომელსაც კრტიჩს, ანუ მამაცს, უწოდებდნენო.⁴² ორივე ავტორის ცნობით, გარდმანის მთავარი 854 წელს ბუღა თურქის ტყვე აღმოჩნდა. ამდენად, საფუძვლიანია ვარაუდი, რომ „კრტიჩი“ ნერსეჰის ზედმეტსახელია. ბუღა თურქის ბრძანებით, ნერსეჰი ალვანეთის სხვა მთავრების გვერდით მესოპოტამიაში გაგზავნეს დატყვევებული, ხოლო მათი სამფლობელოები ხალიფატს დაუმორჩილა. რა ბედი ეწია ნერსეჰს არ ვიცით.

ნერსეჰის წარმომავლობაზე მხოლოდ მისი საკუთარი სახელის მიხედვით შეგვიძლია ვიმსჯელოთ. მიჰრანიანთა დინასტიის წევრთა შორის სახელი „ნერსეჰი“ VIII-IX საუკუნეებში საკმაოდ გავრცელებულია (Mov. Kal. III, 20, 23), რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ნერსეჰ კრტიჩი ვარაზმანიანთა ერთ-ერთი უკანასკნელი წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო, რომელიც გარდმანის

⁴¹ El. C'agareišvili. Sak'art'velo VII-X saukuneebis somxur saistorio cqaroebši. T'bilisi. 2012, p. 160 (ელ. ცაგარეიშვილი. საქართველო VII-X საუკუნეების სომხურ საისტორიო წყაროებში. თბ. 2012, გვ. 160); Tovma Arcruni. Istoriâ doma Arcruni. Per. s drevnearm., vstup. stat'a i kommentarij M. O. Darbinân-Melikân. Erevan. 2001, pp. 223, 432 (Товма Арцруни. История дома Арцруни. Пер. с древнеарм., вступ. статья и комментарий М. О. Дарбинян-Меликян. Ереван. 2001, гв. 223, 432).

⁴² Ovanes Drashanakertci. Istoriâ Armenii. Per. s drevnearmânskogo M. O. Darbinân-Melikân. Erevan. 1984, pp. 111-112 (Ованес Драсханакертци. История Армении. Пер. с древнеармянского М. О. Дарбинян-Меликян. Ереван. 1984, гв. 111-112).

სამთავროს მართავდა.

ვარაზმანიანთა განშტოება, მიჰრანიანთა მთავარი ხაზი მსგავსად, ალვანეთში ხელისუფლებას დაკარგავს. მიჰრანიანი მთავრები 822 წელს ქვეყნის მმართველობას ძალადობრივი გზით ჩამოაშორეს. ისინი შინაპოლიტიკურ დაპირისპირებას შეეწირნენ (Mov. Kal. III, 23).⁴³ ვარაზმანიანებს, ძირითადი შტოსგან განსხვავებით, ცოტა მეტი ხნით უნდა შეენარჩუნებინათ თავიანთი პოზიციები. ვარაზმანიანთა სახლმა IX-X საუკუნეთა მიჯნაზე სამთავრო დანამდვილებით დაკარგა, ვინაიდან ამ პერიოდში მას უკვე საპაკ სევადა მართავს, რომელიც ალვანეთის ახალი მმართველი დინასტიის – არანშაპიკთა წარმომადგენელი გახლდათ (Mov. Kal. III, 23).

* * *

ვარაზ-თრდატის და მისი შვილების მოღვაწეობის პერიოდში გარდაბანი, იგივე ძველი ხუნანის საერისთავო, ვარაზმანიანთა სახლმა დაკარგა. მათ კონტროლი მხოლოდ გარდმანზე შეინარჩუნეს, რაც გარბანის ალვანური ნაწილი გახლდათ. ამის შემდეგ ქართული ნაწილი, როგორც წესი, იწოდება როგორც გარდაბანი, ხოლო ალვანური – გარდმანი. მათი ერთობის პერიოდში სხვა ტოპონიმებზე უფრო ავთენტური ფორმა, „გარბანი“, უნდა ყოფილიყო გამოყენებაში.

თავდაპირველად, VII საუკუნეში მათი მფლობელობა ხუნანის საერისთავოში ქართველთა წარმოდგენით არალეგიტიმური და მიმტაცებლური ხასიათის იყო, მაგრამ არჩილის დროს და, შესაძლოა, უკვე არშუმას და ვარაზ-ბაკურის პერიოდშიც, VIII საუკუნის დასაწყისში, ისინი ამ ლეგიტიმაციას მოიპოვებენ. ხუნანში ისინი მოხელე ერისთავის ფუნქციის მქონენი იყვნენ, რაც, ამავე დროს, მემკვიდრეობითი გახლდათ.

ქართლის მეფე-მთავრებს აწყობდათ ძლიერი ვასალები, რომლებიც სამხრეთით ქვეყნის საზღვრებს გაამაგრებდნენ, ხოლო საჭიროების შემთხვევაში მათ ინტერესებს დაიცავდნენ. ბუნებრივია, მიჰრანიანთა დინასტიის ვარაზმანიანთა განშტოება ქართლის მეფე-მთავართა პოლიტიკაში სწორედ ასეთ როლს თამაშობდა. ამგვარი ვითარება იყო არშუმას, ვარაზ-ბაკურის, სტეფანოზ მესამის და მიჰრის ერისმთავრობის ხანაში. არჩილის მეფობის დროს საქართველოში სიტუაცია შეიცვალა.

⁴³ მოვსეს კალანკატუაცის მიხედვით, მიჰრანიან მთავართა მკვლელობა სომხური წელთაღრიცხვის 270 წელს (5/5/821-4/5/822) ხდება. იხ.: The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Daxuranci. Transl. by C. J. F. Dowsett, pp. 213-214; V. Minorsky. Caucasic IV. Bulletin of the School of Oriental and African Studies. XV. 3. 1953, pp. 508-509.

არჩილი ვარაზმანიანთა სახლს დაუმოყვარდა, საერისთავო მემკვიდრობით დაუმტკიცა, ხალიფათისთვის ხარკის გადახდის ნება ღართო და სამეფო ოჯახში მათი აქტიური ინტეგრაცია გადაწყვიტა. მეფის მხიდან ეს გარკვეული დათმობა იყო, მაგრამ სხვაგვარი მოქმედების საშუალება მას არ ჰქონდა. კომპრომისი ერისთავთა წინაშე აუცილებელი იყო. ის იმიტაც იყო განპირობებული, რომ ერისთავთა დიდი ნაწილი არჩილის კურთხევამდე უკვე დამკვიდრებული იყვნენ თავიანთ სამფლობელოებში.

არჩილი ხალიფათის წინააღმდეგ ბრძოლას შეეწირა, მისი პოლიტიკა მარცხით დასრულდა, ხოლო საქართველოს ეფემერული ერთობა დაიშალა. იოვანე და ჯუანშერი არჩილის მსგავსი ავტორიტეტით არ სარგებლობდნენ. ჯუანშერის ხაზარეთში ტყვეობამ, ქვეყანაში სიტუაცია უკიდურესად დაძაბა. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით, საქართველოში სტეფანოზის სახლის გავლენა შემცირდა, ხალიფათის ექსპანსია გაძლიერდა, ხოლო მთავართა რაოდენობის გაზრდამ ცენტრალური ხელისუფლების სისუსტის პირობებში შინაომები წარმოშვა, რამაც საქართველოში შინაპოლიტიკური ვითარება უკიდურესად გაამწვავა.⁴⁴ გამწვავებული პოლიტიკური ვითარება VIII საუკუნის მეორე ნახევარში გამოკვეთილი იყო. ანარქია თითქმის მთელი სამხრეთ კავკასიის მასშტაბით სახეზეა.

გარდაბანში, როგორც ჩანს, ძლიერი ძალა იყო საჭირო, რომელიც ადგილობრივ მოსახლეობას მუსლიმთა მომძლავრებისგან დაიცავდა. ასეთი ძალა VIII საუკუნის უკანასკნელ მესამედში წანარები აღმოჩნდნენ. ამავე საუკუნის მიწურულს ვარაზმან მეორის მემკვიდრის, ვარაზ-თრდატის, დროს გარდაბანი გარდმანის სამთავროს ჩამოშორდა და კახეთის საქორეპისკოპოსოში გაერთიანდა. ვარაზმანიანთა მიერ გარდაბნის, ანუ ყოფილი ხუნანის საერისთავოს, დაკარგვაში მთავარი როლი, წანარებმა შეასრულეს. გრიგოლის მეთაურობით ჯუანშერის გარდაცვალების (787 წ.) შემდეგ მათ საქორეპისკოპოსო ჩამოაყალიბეს, რომელშიც წანარეთის და კახეთის გარდა გარდაბანიც გაერთიანდა.⁴⁵

⁴⁴ Matiane k'art'liisa. Gamomc'. S. Qauxč'išvili. K'art'lis c'xovreba. I. T'bilisi. 1955, p. 250 (მატიანე ქართლისა. გამოძ. ს. ყაუხჩიშვილი. ქართლის ცხოვრება. I. თბ. 1955, გვ. 250); Matiane k'art'lisay. Gamomc'. M. Lort'k'ip'anije. K'art'lis c'xovreba. T'bilisi. 2008, p. 254 (მატიანე ქართლისა. გამოძ. მ. ლორთქიფანიძე. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 254); Batonišvili Vaxušt'i. Aḡcera samep'osa sak'art'velosa. Gamomc'. S. Qauxč'išvili. T'bilisi. 1973, pp. 127, 556-557 (ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გამოძ. ს. ყაუხჩიშვილი. თბ. 1973, გვ. 127, 556-557).

⁴⁵ Batonišvili Vaxušt'i. Aḡcera samep'osa sak'art'velosa. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, pp. 557 (ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გამოძ. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 557).

ბუნებრივია, გარდაბნის შესვლა კახეთის საქორეპისკოპოსოს შემადგენლობაში უმტკივნეულოდ არ მოხდებოდა. აღნიშნულმა პროცესმა გრიგოლ ქორეპისკოპოსის (787-827 წწ.) დროს დასრულებული სახე მიიღო. გრიგოლი ამ პერიოდის ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური და წარმატებული პოლიტიკური მოღვაწე იყო. მან, როგორც ცნობილია, კახეთის ძლიერ სამთავროს ჩაუყარა საფუძველი, რომელსაც ქორეპისკოპოსი მართავდა. პირველი ქორეპისკოპოსი სწორედ გრიგოლი გახლდათ.⁴⁶ გარდაბნის კახეთის საქორეპისკოპოსოში ინტეგრაციას გარდაბნელი ღიდებულები ხელს უწყობდნენ.

827 წელს გარდაბნის ღიდებულებმა ქორეპისკოპოსის პოზიციაზე თავისი წევრი აარჩევინეს. ამის შემდეგ რამდენიმე ათეული წლის მანძილზე გარდაბანი სტაბილურად კახეთის საქორეპისკოპოსოში შედის, რომელსაც გარდაბნელთა კლანი მართავდა.⁴⁷ ძველი ხუნანის საერისთავო კახეთის შემადგენლობაში აღმოჩნდა გაერთიანებული, ხოლო ვარაზმანიანთა დინასტიამ ის დაკარგა.

ვარდანუჰის შერიგება ალვანეთის და სომხეთის მონოფიზიტური ეკლესიების მამამთავრებთან არ უნდა ყოფილიყო ზემოხსენებული პროცესის უბრალო დამთხვევა. გარდმანის მთავრები არჩილის და მისი ოჯახის ვასალები არ არიან, ამისი მიზეზი ფარნავაზიანთა მიერ ხელისუფლების დაკარგვა იყო.⁴⁸

ალვანთა კათალიკოსისა და სომეხთა კათალიკოსის შუამავლობით ვარდანუჰის და ვარაზმანიანთა ოჯახი ძველი ანათემისა და წყევლისგან გაათავისუფლეს. მათ გენეალოგიასა და მოღვაწეობას მოვსეს კალანკატუაცი დეტალებში ახსენებს (Mov. Kal. III, 20), რაც იმისი დასტურია, რომ ვარაზმანიანთა ოჯახი კვლავ ალვანთა ეკლესიის სამწყსოში მოექცა. აღნიშნული შესაძლოა იმითაც იყო განპირობებული, რომ ვარაზმანიანთა სახლმა დაკარგა ქართული სამფლობელოები და მხოლოდ ალვანური მიწები შეინარჩუნა, სა-

⁴⁶ T'. Papuašvili. Rant'a da kaxt'a samep'o (VIII-XI ss.). T'bilisi. 1982, pp. 163-175 (თ. პაპუაშვილი. რანთა და კახთა სამეფო (VIII-XI სს.). თბ. 1982, გვ. 163-175).

⁴⁷ M. Lort'k'ip'anije. P'eodaluri sak'art'velos politikuri gaert'ianeba. T'bilisi. 1963, pp. 152-161 (მ. ლორთქიფანიძე. ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება. თბ. 1963, გვ. 152-161); T'. Papuašvili. Rant'a da kaxt'a samep'o, pp. 175-191 (თ. პაპუაშვილი. რანთა და კახთა სამეფო, გვ. 175-191).

⁴⁸ „მატიანე ქართლისაჲს“ ავტორი პირდაპირ წერს, „ხოლო ამჟერითგან იწყო შემცირებად მეფობამან დიდთა მეფეთა ზუასროანთამან“. იხ.: Matiane k'art'lisay. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, p. 250 (მატიანე ქართლისა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 250); Matiane k'art'lisay. Gamomc'. M. Lort'k'ip'anije, p. 254 (მატიანე ქართლისა. გამომც. მ. ლორთქიფანიძე, გვ. 254); Batonišvili Vaxušt'i. Aḡcera samep'osa sak'art'velosa. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, pp. 127, 556-557 (ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 127, 556-557).

დაც მონოფიზიტური ეკლესიის გავლენა უფრო ძლიერი იყო. ამ დროს გარდაცვლილი იყო არჩილ მეფე და ვარაზმან ერისთავი, ხოლო გარდმანის მთავარი ვარაზ-თრდატი გახლდათ, რომლის მიმართ სომხური წყაროები დადებითად არიან განწყობილნი. როგორც ჩანს, მცდელობა კვლავ დაებრუნებინათ დაკარგული პოზიციები გარდაბანში მრავლად იყო. ამისთვის ვარაზმანიანთა სახლს ადგილობრივი ხელისუფლების მხარდაჭერა ესაჭიროებოდა. ასეთი აღმოჩნდა ქართველთა ერისმთავარი აშოტ I, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოში კახეთის ქორეპისკოპოს გრიგოლის ძირითადი მოწინააღმდეგე იყო.

გარდმანის მთავრები გარკვეული დროის განმავლობაში აშოტ I-ის დაქვემდებარებაში მოექცნენ. სუმბატ დავითის ძის ცნობა, აშოტის მიერ თბილისის და ბარდავის ფლობაზე, აღნიშნულის კარგი დადასტურებაა.⁴⁹ აშოტ პირველი ბარდავის მხარეს იმდენად აკონტროლებდა რამდენადაც მას ადგილობრივი ელიტა, ვარაზმანიანთა სახლის სახით, ერთგულობდა. ამას განაპირობებდა გარდაბნის ირგვლივ მიმდინარე დაპირისპირება, რომელშიც ვარაზმანიანთა სახლი და ქორეპისკოპოსი იყვნენ ჩართულნი. „მატიანე ქართლისას“ ავტორის ცნობით, VIII საუკუნის ბოლოს ქართლში მთავართა რაოდენობა გაიზარდა, ხოლო მათ შორის მტრობა და ომი გაჩაღდა.⁵⁰ ქართული გარდაბნის ირგვლივ სწორედ ეს ორი ძალა ჩანს დაპირისპირებული.

აშოტ კურაპალატის ხანაში ქართველთა გავლენა ვარაზმანიანთა სახლზე უნდა დასრულებულიყო. აბასიანთა ხალიფატის წინააღმდეგ მებრძოლი აშოტი იძულებული გახდა კლარჯეთში გაქცეულიყო. თბილისის და ბარდავის დაკარგვა ქართლის (შიდა ქართლის) და რანის სამხრეთის (მტკვრის მარჯვენა სანაპირო) დათმობას ნიშნავდა. აშოტი მოახერხებს ქართლის დაბრუნებას, მაგრამ რანის სრული კონტროლი ვეღარ შეძლო.⁵¹ აშოტი გარდა-

⁴⁹ Sumbat Davit'is-je. C'xovreba da ucqeba bagratoniant'a. Gamomc'. S. Qauxč'išvili. K'art'lis c'xovreba. I. T'bilisi. 1955, p. 376 (სუმბატ დავითის-ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამოც. ს. ყაუხჩიშვილი. ქართლის ცხოვრება. I. თბ. 1955, გვ. 376); Sumbat Davit'is-je. C'xorebay da ucqebay bagratoniant'a. gamomc'. G. Araxamia, p. 44 (სუმბატ დავითის ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამოც. გ. არახამია, გვ. 44); Sumbat Davit'is-je. C'xorebay da ucqebay bagratoniant'a. Gamomc'. M. lort'k'ip'anije. K'art'lis c'xovreba. Red. R. Metreveli. T'bilisi. 2008, p. 363 (სუმბატ დავითის-ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამოც. მ. ლორთქიფანიძე. ქართლის ცხოვრება. რედ. რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 363).

⁵⁰ Matiane k'art'lis. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, p. 250 (მატიანე ქართლისა. გამოც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 250); Matiane k'art'lisay. Gamomc'. M. Lort'k'ip'anije, p. 254 (მატიანე ქართლისა. გამოც. მ. ლორთქიფანიძე, გვ. 254).

⁵¹ Matiane k'art'lis. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, p. 252-253 (მატიანე ქართლისა. გამოც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 252-253); Matiane k'art'lisay. Gamomc'. M. Lort'k'ip'anije, p. 255 (მატიანე ქართლისა. გამოც. მ. ლორთქიფანიძე, გვ. 255).

ბანში ხალიფატის ჯართან მარცხის შემდეგ ნიგალის ხევში გაიქცა, სადაც შეთქმულების მსხვერპლი გახდა.⁵² უკანასკნელ წლებში რამდენად უჭერდა მას მხარს ვარაზმანიანთა ოჯახი არ ჩანს. აშოტ კურაპალატის მემკვიდრეები აგრძელებდნენ რანში გავლენის მოპოვებისთვის ბრძოლას. აშოტის შექმნილი ქართველთა სამეფოს წევრთა შორის ამ კუთხით ყველაზე წარმატებულები გუარამ მამფალი, გურგენ ერისთავთ-ერისთავი და დავით III კურაპალატი იყვნენ. გარდმანის შემოერთება ქართველმა მეფეებმა მხოლოდ საქართველოს სამეფოს არსებობის პერიოდში მოახერხეს, თუმცა ამ დროს ვარაზმანიანთა სახლი უკვე დიდი ხანია, რაც აღნიშნულ მხარეს აღარ მართავდა.

ვარაზმანიანთა სახლის ისტორია მრავალმხრივ მნიშვნელოვანია საქართველოს ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით. მათი გენეალოგია და ისტორია კიდევ ერთხელ გვიდასტურებს ჯუანშერის მატეანის მართებულობას, რომელსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მერვე საუკუნის საქართველოს ისტორიის კვლევაში. ვარაზმანიანთა როლი ქართლის, ალვანეთის, სომხეთის და, ზოგადად, სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკაში გამორჩეული იყო. VII-IX საუკუნეებში ისინი სამი ქვეყნის საზღვარზე აღმოცენებული ძლიერი სამთავროს ხელისუფლები არიან და ყველა ამ ქვეყნის სამინაო პოლიტიკაში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებენ.

დამოუკიდებელი კვლევის საგანია ვარაზმანიანთა კავშირი ბიზანტიის იმპერიის, არაბთა ხალიფატისა და ხაზარეთის მესვეურებთან. ამ კუთხით მათი პოლიტიკა ცვალებადი იყო. ძლიერი არაბული ექსპანსიის პირობებში მათ უწყვედად ხალიფას უზენაესობის აღიარება, თუმცა რიგ შემთხვევებში მათ წინააღმდეგაც გამოდიან, რისი ერთ-ერთი შედეგი იყო ვარაზმანიანთა კავშირი სტეფანოზის სახლთან და სხვა ანტიარაბულად განწყობილ ქართულ პოლიტიკურ ძალებთან. ვარაზმანიანთა სახლის ანტიმუსლიმური ქმედებები განპირობებული იყო რელიგიური განსხვავებითა და ხალიფატის ექსპანსიით, რომელიც ვარაზმანიანთა მიწაზე არაბული ტომების ჩასახლებას გულისხმობ-

⁵² Matiane k'art'lis. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, p. 253 (მატიანე ქართლისა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი, გვ. 253); Matiane k'art'lisay. Gamomc'. M. Lort'k'ip'anije, p. 255 (მატიანე ქართლისაი. გამომც. მ. ლორთქიფანიძე, გვ. 255); Sumbat Davit'is-je. C'xovreba da ucqeba bagratoniant'a. Gamomc'. S. Qauxč'išvili, p. 377 (სუმბატ დავითის-ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამომც. ს. ყაუხჩიშვილი. გვ. 377); Sumbat Davit'is-je. C'xorebay da ucqebay bagratoniant'a. gamomc'. G. Araxamia, p. 45-46 (სუმბატ დავითის ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამომც. გ. არახამია, გვ. 45-46); Sumbat Davit'is-je. C'xorebay da ucqebay bagratoniant'a. Gamomc'. M. lort'k'ip'anije, p. 364-365 (სუმბატ დავითის-ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. გამომც. მ. ლორთქიფანიძე, გვ. 364-365).

და. ვარაზმანიანთა სამფლობელო არაბული მომთაბარე ხალხის განსახლებისთვის კარგ გარემო პირობებს ჰქმნიდა. სწორედ არაბთა მომძლავრება განაპირობებდა ვარაზმანიანთა სახლის ქართლის ხელისუფალთა დროშის ქვეშ გამოსვლას და მათი ერთობლივი ბრძოლის ფაქტებს. შესაბამისად, ვარაზმანიანთა ინტეგრაცია ქართლის მმართველ ელიტაში არ უნდა გაგვიკვირდეს.

გარდმანის ქართულ რეალობაში სრული ინტეგრაცია არ განხორციელდა. ამ პროცესს ბევრი ხელის შემშლელი ფაქტორი ჰქონდა. ვარაზმანიანთა სახლი ორგანულად იყო დაკავშირებული ალვანეთის მმართველ ელიტასთან, ამასთან, მათი ტერიტორია სომეხთა, მუსლიმთა და ხაზართა ინტერესის სფეროში შემოდიოდა, რაც კიდევ უფრო აფერხებდა ამ მხარის ქართულ სივრცეში ყოფნას. სომეხებს, ძველი ვითარების გათვალისწინებით, ყველაზე ძლიერი პოზიციები ჰქონდათ. სომეხთა პრეტენზიებს, გარკვეული ისტორიული რეალობის გარდა, რელიგია ამყარებდა. ისინი ამ მხარეს თავის ისტორიულ კუთვნილებად აცხადებდნენ და ყველანაირად აძლიერებდნენ მონოფიზიტურ მიმდინარეობას. გრძელვადიან პერსპექტივაში სომეხებს გარდმანის სამთავროს აქტიური ინტეგრაციის რეალური საშუალება ჰქონდათ, მაგრამ ეს ვერ მოახერხეს.

კავკასიაში ყველაზე მეტი რესურსი მაინც ხალიფატს გააჩნდა. მათ შეძლეს მძლავრი არაბული დასახლებების შექმნა და ადგილობრივი მოსახლეობის ერთი ნაწილის მუსლიმურ მრწამსზე მოქცევა. არაბთა გავლენა დიდი წინაღობა აღმოჩნდა ქართველთა გავლენის განმტკიცების საქმეში, რამაც, საბოლოოდ, განაპირობა ალვანეთის უმეტესი ნაწილის ისლამიზაცია, ახალი ეთნიკური ჯგუფების ჩასახლება და ალვანური ეთნოსის შემცირება. ხაზართა გავლენა სპორადული ხასიათის იყო და რეგიონში ხაკანის მოკლევადიანი ბატონობის დამყარებას უზრუნველყოფდა. ყველაზე მეტად ქართულ ინტერესებს ბიზანტიის პოლიტიკა პასუხობდა, რომელიც ალვანეთში დიოფიზიტობის განმტკიცებას ცდილობდა.

ვარაზმანიანთა სახლი თავისი, ნაწილობრივ, ქართული ორიენტაციის გათვალისწინებით მაინც ვერ გახდა ქართული სამყაროს ორგანული ნაწილი. მწვავე საგარეო პოლიტიკურმა ვითარებამ ვარაზმანიანები არამხოლოდ ქართულ მმართველ ელიტას დააშორა, არამედ დააკარგვინა სამფლობელოები და სამი ქვეყნის საზღვარზე მდებარე მათი მიწები საუკუნეთა მანძილზე ადგილობრივი და გარეშე პოლიტიკური ძალების ცილობის საგანი გახადა.

Leri Tavadze

Assistant Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

CADET BRANCH OF MIHRANID DYNASTY – HOUSE OF VARAZMAN AND GEORGIA

Summary

House of Varazman emerged as a cadet branch Mihranid dynasty of Caucasian Albania. Initially Mihranids were of Persian origin, but later some of their members went to South Caucasia and served there as military governors of Iranian shah in Arran (Caucasian Albania). Mihranids of Arran slowly integrated themselves with local elite. In 7th century they have established themselves as hereditary rulers of Arran.

Varaz-Gregory Mihranid was the first ruler of country who received power from Byzantine Emperor Heraclius in 628 and converted to Christianity. He had four sons, those were: Varaz-Peroz, Juansher, Yezut-Khosrow and Varazman. Varaz-Gregory's fief was located in Gardman. Initially he was lord of Gardman, but also grand prince or the first *ishkhan* of the country according to Movses Kalankatuaci. He divided his fief among his sons while his second son Juansher, who later became ruler, went to Persia in service of local shah Yazdegerd III and *spahbed* Rostam Farrokhzād. Here in Persia he received title of *sparapet* of Arran returned at home after seven years of service in 637 to rule the country on the behalf of Persian shah. As far as Sasanian Empire was defeated by the forces of Caliphate in many battles prince Juansher gained independence from Sasanians.

Juansher was an ally of Kartli and maintained good relation with local ruler. Despite this Mihranids gained control over the lands of former Khunani eristavdom in Kartli that borders Principality of Gardman. It is unknown exactly when Mihranids gained control over this land, but presumably that could be dated to the second half of 7th century. Varazman appears to be the one who held this land. According to “Armenian Geography” (Ašxarhac’oyc’) Varazmanavar was new fortress located in that area. Our conjecture is that Varazmana-

var was built by Varazman and later was named after him. Varazman died before the assassination of his brother, grand prince Juansher (r. 637-681), hence prior to 681. Varazman's eldest son and successor was Vakhtang. He became next ruler of principality of Gardman while ruler of Caucasian Albania was his cousin. He was forced to accept Monophysite position of Armenian Church in May, 704 as a result of pressure of the Armenians and the Arabs. But this did not saved him from oppression and Arabs seized Vakhtang in 705 alongside with other princes of Albania.

Prisoners were sent to Syria and, most probably, Vakhtang never returned back to homeland.

Next ruler was Varazo son of Vakhtang from the house of Varazman. Varazo became ruler in 705. He alienated himself from the Armenian position and Albanian Church and accepted Orthodox Christianity of the Byzantine the Georgian Churches. Prince Varaz-Bakur of Kartli and comes of imperial Opsikion was behind this decision. He converted Gardaban (Gardman) to Orthodox Christianity according to Georgian sources which mean that Varazo was strongly influenced by Varaz-Bakur. Movses Kalankatuaci names Catholicos Talile of Kartli who accepted marriage between Varazo and Vardanuh, who were cousins, hence their marriage was disapproved by Albanian Church and Gardman became part of the Georgian Church, as well as part of Kartli from political perspective. Local Georgian elite received members of house of Varazman as their integral part. Varazman, presumably, son of Varazo, was *eristavi* of Kartli according to Juansher Juansheriani and he got married with daughter of Mihr, ruler of Georgia.

This marriage made house of Varazman part of the Georgian royal family and strengthened their rule over the land of former Khunani *eristavdom*. Varazman is called *eristavi*, hence his position was quite secured in Georgia. Despite the fact that Varazman was affirmed in his position by Archil II (r. 740-761) king of Kartli and Egrisi, he and all other *eristavs* of eastern Georgia were forced to accept suzerainty of Caliphate.

Varazman had a son – Varaz-Trdat who became next ruler of Gardman on the edge of 8th and 9th centuries. Account of Juansher Juansheriani makes us to believe that he was a son of Varazman and daughter of Mihr. Notwithstanding the fact that house of Varazman was integrated in the Georgian elite later they reconciled with Albanian Church. Movses Kalankatuaci relates story about aged queen Vardanuh. She hosted Armenian Catholicos in Gardman and asked him to remit her sins. Armenian Catholicos asked to Albanian Catholocos So-

lomon to relieve her from excommunication which was imposed on her family in 706 by Catholicos Michael of Shakki. Both ecclesiastic leaders decided in favor of queen Vardanuh and Albanian Church pardoned previous sins to her. Vardanuh was rehabilitated and, most probably, entire house of Varazman as well. This happened according to our research in 785. In the same period political destabilization obstructs peace and order in Georgia. Abbasids were controlling capital city – Tbilisi and the Georgian royal power was in decline. Various lords started to struggle with each other for power.

House of Varazman lost their Georgian land of former Khunani eristavdom known as Gardabani from the end of 8th century. Sanarians were responsible for this event. They established Kakheti Korepiskopate and included Gardabani as its initial part. House Varazman was reintegrated in Albania. Movses Kalankatuaci lists Varaz-Trdat and his successors as Albanian princes which indicate their Albanian affiliation. Varaz-Trdat was followed by his three sons, those were: Stephanos, Varazman and Juansherik. They ruled Principality of Gardman in succession. Ashot I of Karli was probably the last Georgian ruler who dominated Gardman from 8th and 9th cc. rulers of Georgia. House of Varazman appears to be an ally and vassal of Ashot. Both parties had the mutual interests to eliminate Kakhethian threat. Korepiskopate challenged Ashot in Kartli and House of Varazman in Gardabani, hence they had mutual benefits from this union. The Georgian historian Sumbat son of Davit (11th c.) has an account on Ashot ruling over Tbilisi and Barda. This must be understood as the union of Bagrationi and Varazmaniani under Ashot's suzerainty. Finally, Ashot lost his control on Gardabani and Gardman due to the conflict with Caliphate and was assassinated in January, 826. House of Varazman continued to pay tribute to Caliphate, but maintained independence within Caucasian states.

Nerseh Krtich was next ruler of Gardman. His nickname indicates strong Armenian cultural influence in the midst of 9th century. Nerseh was captured and sent to Iraq by Bugha al-Kabir general of Abassid army in 855. Nerseh was probably the member of House of Varazman as far as his first name was common in Mihranid dynasty of Albania, but there no direct evidence for this assumption. Mihranids lost control in Albania in the 9th century, later their cadet branch – House of Varazman did the same. Varazmanians played important role in history of Caucasus from the 7 to 9 centuries, hence study of history this family is vital to understand some key events of Caucasian history of that period.

In our article we have also established basic chronology and genealogy of House of Varazman.